

Lähiajaloo õppetool
Ajaloosakond
Tartu Ülikool

Eva Sepping

**Piibliloost apartheidini: mustanahaliste representatsioonid ja
stereotüübid LAU näitel**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Hiimaa

Tartu 2003

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Põhimõisted	8
1.1. "Rass" kui sotsiaalne konstrukt	8
1.2. Stereotüübi mõiste ja kasutusala	9
2. Piibliloost apartheidini: rassiliste stereotüüpide kujunemine mustanahaliste kohta	19
2.1. Varasemate rassiliste stereotüüpide kujunemine	19
2.2. Eurooplaste stereotüübid Lõuna-Aafrika rahvastest	23
2.2.1 Rassilised stereotüübid kuni 19. sajandini	24
2.2.2. Rassilised stereotüübid alates 19. sajandist kuni 20. sajandi II pooleni	30
3. Eestikeelses trükisõnas kajastunud representatsioonid ja stereotüübid mustanahalistest (apartheidipoliitika kujunemise perioodil)	39
3.1. Lõuna-Aafrika Unioon – valge oaas Mustal mandril	40
3.2. Rassilisest eraldatusest	42
3.3. "Neeгри" omadustest	45
3.4. "Neeгри" koht ühiskonnas	53
Lõppsõna	59
Summary	61
Kasutatud allikad ja kirjandus	63

Sissejuhatus

Kuidas on omavahel seotud piiblitlugu ja apartheid? Müütiline minevik ja tänapäeva reaalsus... Esimene Moosese Raamatu (9:18-27) lugu vabas sõnastuses kõlab järgmiselt. Kord, kui Noa oli ülemäära joonud, kiskus ta endalt veiniuimas riided seljast ja jäi alasti magama. Seal sattus talle peale poeg Ham, kes avanenud pildist suurt lõbu tundis ning naerdes sellest vendadele teatama jooksis. Aga vennad Sem ja Jaavet näitasid isa vastu suuremat austust üles, pöörates silmad kõrvale, et mitte näha tema alastust ning katsid ta kinni. Kui Noa ärkas ja Hami käitumisest kuulda sai, kiitis ta Semi ja õnnistas Jaavetit, kuid needis Kanaani – ühe Hami neljast pojast: olgu tema järeltulijad orjad Semi ja Jaaveti järglastele. “Olgu neetud Kaanan. Sinu pärast ei ole mul neljandat poega, kes mind teenib. Olgu neetud sinu neljas poeg, olgu ta ori oma vanemate vendade järeltulijatele, kellele langes kohustus teenida mind.” Jaavetist sai eurooplaste, Semist aasialaste ning Hamist aafriklaste esiisa.¹ Esitatud lugu on andnud mänguruumi tõlgendada seda lugu muuhulgas ka mustanahaliste orjust põhjendavana, seda kirikutegelastest kuni teadlasteni välja. Nii omab Lääne kultuuriruumi “musta rassiga” seotud diskursuses see mustanahaliste orjust “põhjendav” lugu märkimisväärset kaalu, asetades nood inimhierarhia madalaimale astmele. Lugu kannab endas ka igavikulises mõttes tugevat sümbolset tähendust, viidates millelegi, mis on paika pandud ja määratud olema aegade algusest peale – kui mitte otse Jumala enda poolt, siis vähemasti tema vaikival nõusolekul.

Piiblitlugu kujutas endast *põhjendust*, mitte põhjust mustade aafriklaste suhtes ettevõetud poliitikatele. Võib koguni öelda: kui poleks olnud toda lugu Hamist, tulnuks see välja mõelda... Paljuski fantaasia pinnalt aga järgnevad “teaduslikud” rassiteooriad ka kerkisid. Mustanahaliste kohata käivate müütide, ideekäikude, stereotüüpide traagika on aga seisnenud selles, et need pole jäänud üksnes raamatute kolletunud lehtedele, vaid on avaldanud tugevat ja käegakatsutavat mõju reaalses elus toimuvale. Üheks selliseks

¹ L. Poliakov. The Aryan myth: a history of racist and nationalist ideas in Europe. New York: Barnes & Noble Books. 1996. P. 7-8.

realisatsiooniks võib lugeda ka 1948. aastal Lõuna-Aafrika Unioonis kehtestatud apartheidirežiimi. Termin "apartheid" pärineb afrikaani keelest ja tähendab eraldatust (*apart-ness – apart-eid*) ning viitab Lõuna-Aafrika Uniooni (1961. aastast Vabariigi) rassilise eraldatuse poliitikale, mis kehtestati riigi seadustega, kui juhtiv afrikaanerite huve esindav Rahvuslik Partei (*National Party*) tuli 1948. aastal võimule. Termin viitab ka nn eraldi arengule.² Kehtestatud režiim, mis ametlikult likvideeriti 1994. aastal, oli kõikehõlmav, ulatudes praktiliselt igasse eluvaldkonda, intiimelu reglementeerimiseni välja.

Käesolev töö on interdistsiplinaarne, võttes ajaloosündmuste uurimisel abiks sotsiaalteadustest pärinevaid käsitlusi. Ent pole ju ajalugugi midagi muud, kui rida üksteisele järgnevat sotsiaalseid sündmusi ja nähtusi. Vaadelda stereotüüpe ajaloolises perspektiivis on ajaloo uurimise seisukohalt tänuväärne, sest need kõnelevad eelkõige neid kandvas ühiskonnas toimuvatest protsessidest ja muutustest. Stereotüüpide, imidžite, müütide mõju ajaloo sündmustele on leidnud laialdaselt käsitlemist.³ Nii on Aafrika kohta käivate imidžite kohta tehtud uurimuses⁴ kasutanud *võrdlevat ajaloolist analüüsi* Hollandi uurija Jan Nederveen Pieterse (kõrvuti diskursuse analüüsi, dekonstruktiivismi jt suundadega). Ajaloolane Philip Curtin on vaadelnud ajavahemikus 1770-1850 Suurbritannia valitsevate ringkondade poolt omistatud imidžeid Lääne-Aafrikale⁵, rõhutades sellele, et need on oluliselt mõjutanud Aafrikas teostatud poliitikat. Ajaloolise meetodiga on Aafrika kohta käivatele imidžitele Rootsisis lähenenud oma uurimuses ka Iheany J. S. Mbaekwe⁶. Oluline autor on ka ajaloolane Hans Werner Debrunner, kes samuti antud temaatikat põhjalikult käsitlenud.⁷

² G. Williams, B. Hackland. *The Dictionary of Contemporary Politics of Southern Africa*. P. 19.

³ Vt. *Stereotypes and Myths in East Central Europe // Vampires Unstaked. National Images*. Ed. by Gerrits, André; Adler, Nanci. Amsterdam. 1994. Uurimustekogumik käsitleb muuhulgas ka seda, kuidas stereotüübid ja müüdid selle objekti suhtes teostatavat poliitikat mõjutab.

⁴ J. N. Pieterse. *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. Yale University Press. 1992.

⁵ P. D. Curtin. *The image of Africa British Ideas and Action 1780-1850*. The University of Wisconsin Press Madison. 1964.

⁶ I. J. S. Mbaekwe. *The Images of Africa in Sweden before 1914*. Lund 1979.

⁷ H. W. Debrunner. *Presence and Prestige: Africans in Europe. A History of Africans in Europe before 1918*. Basel 1979.

Viidates rassilistele stereotüüpidele ning nende kujunemisele, võiks arvata, et töö kõneleb eelkõige mustanahalistest. Tegelikult räägivad need aga tunduvalt rohkem stereotüüpe kandvast Lääne ühiskonnast ning selle suhtest stereotüübi objektiga, nendes toimuvatest arengutest ja muutustest, nii diskursuse kui reaalse poliitika tasandil. Nii võib selle töö ühe olulise eesmärgina sõnastada järgmiselt: kuidas on läbi Lääne maailma diskursuse konstrueeritud reaalsus (mustanahaliste orjastamisest apartheidipoliitika välja), mille pinnalt on rassiline ebavõrdsus ning sellest tulenev poliitika selle täideviijatele *loomulik*. Kuidas representatsioonid⁸ mustadest ja nende suhtes teostatud poliitika on vastastikku üksteist mõjutanud? Sel viisil püüab töö sügavuti avada üht ajalooolehekülge läbi mõtteloo ja mentaliteedi. 1948. aastal Lõuna-Aafrika Vabariigis kehtestatud apartheidipoliitika juured on sügaval ajalooos. Rassiliste stereotüüpide varasemat arengut võib vaadelda selle eellooda, mis viis välja antud režiimini, mille tulemusena elimineeriti ühiskonna enamus otsustamisprotsesside juurest (keskeltläbi seitse miljonit mustanahalist ja “värvilist” kahe miljoni valge vastu kahe maailmasõja vahel).

Lähenedes sotsiaalse reaalsuse, ühiskonna ja diskursuse uurimisel on mitmeid, alates teooriatest, mille järgi on ühiskond ja sotsiaalne reaalsus etteantud ning selles eksisteerivad kategooriad on *loomulikud*. Näiteks: valgetele kuulub ülemvõim mustade üle, sest nende vaimne võimekus on kõrgemal; järelikult on viimaste allumine esimestele *loomulik*. Üks käesoleva töö aluseks olevatest lähenemistest – konstruktivism lähtub aga sellest, et sotsiaalse reaalsuse konstrueerimine toimub inimeste poolt. Tõelisus on muutumatu – muutuvad vaid seda käsitlevad tõlgendused. Näiteks karakteristikud, mida musta rassi kuuluvad inimesed omavad, pole läbi ajaloo muutunud; küll on aga muutunud hinnangud neile ja nende kandjatele. Nii on ühiskonnas valitsev kord inimeste poolt tekitatud, mitte bioloogiliselt määratud. Reaalsus, näiteks hierarhilised suhted, ei tulene mitte n-ö “loodusseadustest”, vaid

⁸ Ühiskonnateadlase Serge Moscovici järgi on sotsiaalsed representatsioonid ideed, mõtted, imidžid ja teadmised, mida kollektiivi liikmed jagavad: konsensuslikud mõtted, mis on sotsiaalselt loodud ja sotsiaalselt vahetatavad, formeerides osa “ühisest teadvusest”. Sotsiaalsed representatsioonid viitavad üldteadmiste ja info varule, mida inimesed jagavad sotsiaalse maailma kohta. Nad koosnevad nii kontseptuaalsetest kui pildilistest elementidest, hõlmates endas stereotüüpe ja normatiivseid uskumusi. Läbi nende on ühiskonna liikmed võimelised konstrueerima sotsiaalset realiteeti. – M. Augoustinos; I. Walker. Social Cognition. Sage Publications. 1995. P. 135.

eksisteerib inimese tegevuse produktina⁹. Inimesed võivad iseenesest küll hierarhilistesse mustritesse paigutada lähtuvalt mingite bioloogiliste, füüsiliste omaduste alusel, ent kategooriale omane sisu on sotsiaalne, mitte “loodusseadustest” tulenev. Konstruktivistliku lähenemise järgi on “normist” kõrvalekaldumise seletamisel oluline see, kes seda defineerib ja kuidas määratletakse mingi omadus või käitumine normist kõrvalekalduvana. Antud töös on defineerivaks ja hindavaks pooleks Lääne maailm, kes on läbi viimaste aastasade vastandanud end “tsiviliseerimata” maailmaga. Lääne eluviis on miski, mida on nähtud iga enesest lugupidava ühiskonna ja kultuuri ülimalt eesmärgina, normina, millest “teised” vähem või rohkem hälbivad. Töös lähtutakse sellest, et musta rassi kohta käivate stereotüüpide ning nendest tulenevate või nende aluseks olevate teooriate lähtepunktiks pole bioloogiline, n-ö loodusseadustest tulenev erinevus valgetest. Musta nahavärvi kohta käivad stereotüübid täidavad ühiskonnas valitseva poole poliitilist, majanduslikku või moraalselt tellimust. Õigustamaks “madalamal arenguastmel olevate metslaste” kohtlemist, on Lääne maailm vajanud teatud ideoloogiaid ja teooriaid – religioossetest teaduslikeni välja.

Käesolev töö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis on vaatluse all teemasse puutuvad põhimõisted “rass” ja “stereotüüp”. Tegemist on liiga kaalukate ja laiapinnaliste terminitega, et neid saaks avada vaid definitsiooni edasi andes. Mõistmaks rasside kohta käivate teooriate ja stereotüüpide tekkemehhanisme, on oluline teada nii inimlikku kui ühiskondlikku alustasandit, mille pinnalt need võrsuvad.

Teises peatükis on uurimise all rassiliste stereotüüpide kujunemine Aafrika mustanahaliste kohta, seda alates esimestest representatsioonidest kuni apartheidini. Rõhuasetus on stereotüüpide, rasside kohta käivate teooriate, müütide, kujutluspiltide mõjust ja tagajärgedest tegelikule mustade suunas teostatud poliitikale.

Kolmandas osas käsitletakse eestikeelses trükisõnas kajastunud representatsioone ja stereotüüpe mustanahalistest apartheidipoliitika kujunemise perioodil. Vaadeldav põhiperiood on 1920.-30. aastad, mis kujutas endast ka rassilise eraldatuse kõrghetki. Kuidas on eestlastest autorite kirjutistes kombineerunud Lääne kultuuriruumis

⁹ P. Berger; T. Luckmann. The Social Construction of Reality. New York: Anchor Books. 1967. P. 52.

valitsevad ideed, kohalikud olud ning lõpuks eestlase enese pagas? Kasutatavate allikate puhul on peamiselt tegemist mälestuste ja reisikirjadega; seega pole autorid kõrvaltvaatajad ja -osutajad. Allikateks on “Välis-Eesti Almanakis”, “Eesti Päevalehes” ilmunud (reisi)kirjad Lõuna-Aafrika Unioonist; Artur Aleksander Linholmi kohalikku elu kirjeldav ja kajastav “Päikeseküllasel kullamaal” ning ühe erandina on töösse sisse toodud ka veidi hilisemast perioodist pärineva allikas – Kaul-Andrus Kadak’u mälestused “Mitme taeva all”. Esiteks, hilisemates oludes Lõuna-Aafrika Unioonis/Vabariigis ei ole tegelikult märkimisväärselt olulist vahet. 1948. aastal apartheidi poliitika nime all formeerunud režiim eksisteeris sisuliselt ka varem. Teiseks on paljud autori mõttekäigud perioodile tagasivaatavad.

1. Põhimõisted

1.1. "Rass" kui sotsiaalne konstrukt

Termini "rass" kohta pole lihtne anda ühest definitsiooni. Sõna tähendus on olnud läbi ajaloo muutuv ja tänapäevalgi pole teadlased selle mõiste tähenduse osas üksmeelel. Selle kaudu on viidatud kultuurilistele, religioossetele, rahvuslikele, lingvistilistele, etnilistele, geograafilistele gruppidele. Nii on rassina määratletud ka juute, iirlasi, hotentotte, aarialasi. Käesolevas lähtutakse alljärgnevast definitsioonist: rass on vahend klassifitseerimaks inimpopulatsioone, pidades silmas ühest põlvkonnast teise edasikantavate somaatiliste omaduste tüüpilisi kombinatsioone. Sellised klassifikatsioonid võimaldavad hinnata veresuguluse astet erinevate etniliste üksuste vahel.¹ Seega viitab rass selgelt eristatavatele väliste omadustele: alates nahavärvist, juustest, näojoontest kuni "kolju nurgani" välja – vastavalt ajastule. Väliseid omadusi saab kerge vaevaga eristada, nii on tegemist laialdaselt kasutatava kriteeriumina.

Rassist kõnelemisel võib eristada kahte dimensiooni. Ühest küljest võibki seda vaadata kui lihtsalt puhtbioloogilist erinevust inimeste välimuse teatud osas, analoogselt nagu saab osade inimeste kohta öelda, et neil on pruunid silmad või blondid juuksed. On ju tõepoolest silmaga nähtav, et maakera on kaetud erineva nahavärvi ja välimusega inimestega. Tõsi on seegi, et paljud sarnaste väliste omadustega inimesed võivad olla erinevad teistest – teistsuguse välimusega inimestest. Iseküsimus on aga kausaalsuse püstitamine kahe faktori – välise ja sotsiaalse erinevuse vahel, millel rasside kohta käivad teooriad suures osas põhinevadki. Kuni 20. sajandini kahtlesid selles väga vähesed. Rassi on nähtud inimpopulatsioonide grupeerimisel teadusliku kriteeriumina ja peamise tsivilisatsiooni astet määrava tegurina.² Rassi kui kriteeriumi kasutuse populaarsus on tulenenud tema selgest eristavusest. Rassiliste teooriate arenemise algusperioodis puudusid täpsed mõõtmisvahendid. Nii uuriti inimese juures seda, mis on kerge vaevaga kindlakstehtav või mida sai kaaluda, mõõta (näiteks kolju ümbermõõt jms). Sellistes piirides oldi nende

¹ E. K. Francis. *Interethnic Relations: An essay in Sociological Theory*. Elsevier Scientific Publishing Co. New York 1976 P. 280.

² S. Fenton. *Ethnicity, Racism, Class and Culture*. Rowman & Littlefield Publishers. Inc. Lanham – Boulder – New York 1999. P. 66.

füüsiliste omaduste põhjal valmis tegema kindlaid ja lõplikke postulaate vaimsete ja moraalsete väärtuste kohta. Heites kõrvale tänapäeva anekdoodid ja naljad “blondiinidest”, võib öelda, et maailmas ei ole mitte ühtegi teist füüsilist omadust inimese juures, millega poleks seostatud nii palju moraalseid ja vaimseid väärtusi. Seega on “rass” midagi tunduvalt enam kui lihtsalt üks paljudest genotüübi realiseeringutest fenotüübina. Kuid isegi vaadates rassi lähtuvalt viimasesest, pole vahetegemine lihtne; variatsiooniate rasside siseselt on suurem kui rasside vahel.³ Seega kuulub selle omaduse esiletoomine ja käsitlemine eelkõige ajaloo, sotsioloogia ja sotsiaalpsühholoogia, mitte bioloogia valdkonda. Nii võib rassi vaadata kui sotsiaalset konstrukti, vahendit inimeste diferentseerimiseks sotsiaalsete hüvede jaotumisel. Selline ajaloolistest ja sotsiaalsetest protsessidest tulenev eristamine teenib teatud grupi huvisid ja eesmäärke.⁴

Inimgruppide eristamiseks vastavalt rassidele puudub bioloogiline alus. Kategooriad, mida on rakendatud nende gruppide eristamiseks, on ebatäpsed ning meelevaldsed⁵; enamik inimomadusi (vaimne võimekus, loovus jt), mida on omistatud rassile, on liiga keerulised, et neid saaks geneetiliselt põlvest põlve edasi anda. Erinevused inimgruppide vahel tulenevad pigem ajaloolistest ja kultuurilistest erinevustest – seega peaks neid käsitlema etniliste, mitte rassilistena.⁶

1.2. Stereotüübi mõiste ja kasutusala

Mõistmaks rassiliste teooriate tekkeks vajalikku pinnast, järgnevalt ülevaade sellest, mis on stereotüüp kui sotsiaalne nähtus.

Inimestel on vajadus enda ümber olevat maailma mõtestada ja mõista, otsida seoseid ja põhjusi ning omistada asjadele tähendusi. Ükski kultuur ei tunnista kahetsevalt: “Vabandage, ent jääme vastuse võlgu”. Luuakse müüte loomisest ja inimeste päritolust.

³ G. W. Allport. *The Nature of Prejudice*. New York 1958. P. 111.

⁴ S. Fenton. *Ethnicity...* P. 5.

⁵ H. Winant. *Race and Race Theory // Annual Review of Sociology*. 26. 2000. P. 172.

⁶ G. W. Allport. *The Nature of Prejudice...* P. 111; S. Fenton. *Ethnicity...* P. 5; E. K. Francis. *Interethnic Relations...* P. 280.

Korrastatus ja selgus asjade olemusest, olgu see pealegi ka näiline, annab inimesele võimaluse ennast siin maailmas kindlamalt tunda.

Üks võimalus maailmas korda luua on stereotüüpide omistamine. Termin ise on pärit trükimaailmast, kus see tähistab metallist vormi, mida kasutatakse paberile korduvate ja identsete tähekujutiste tegemiseks.⁷ Sotsiaalteadustesse tõi selle mõiste 1922. aastal Walter Lippmann, kes kasutas seda terminit analoogselt, viidates viisidele, kuidas inimesed laiendavad juba olemasoleva vormi kasutamistala.⁸ Definitsiooni kohaselt on stereotüüp grupi või inimkategoriat kohta käiv eelarvamuslik üldistus, mis on negatiivne, liialdatud või lihtsustatud.⁹ Sellest definitsioonist lähtutakse ka käesolevas töös. Stereotüüp on skeem, kõigi selle omadustega mudel – organiseerib ja integreerib sissetulevat infot; juhhib tähelepanu teatud sündmustele ja teistelt tähelepanu kõrvale¹⁰ ning on mingis mõttes vajalik tingimus selles maailmas funktsioneerimiseks.¹¹

Ühiskonnast toimuvate protsesside uurimisel on stereotüüpidele palju tähelepanu pööratud. Ühest küljest võibki neile vaadata kui lihtsalt skeemidele, raamistikule, mille kaudu inimesed saavad kategoriseerida ja lihtsustada enda ümber olevat maailma. Sotsiaalne keskkond on keeruline ning alternatiiviks stereotüüpide kasutamisele on nähtuse ja indiviidi unikaalse ja ainulaadsena kohtlemine – ülesanne, mis ilmselgelt on ülejõu käiv – elu on liiga lühike, et omada eraldi kontseptsioone kõige kohta. Stereotüübid on vajalikud, kui tahame teiste kohta üldistusi teha. Ilma stereotüüpidega ei saa me isegi arutada kultuuri üle, mis ongi ju tegelikult inimgrupi teatud ühiste karakteristikute peegeldus. Kultuurid

⁷ J. Harding. Stereotypes. International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 15. New York-Condon. 1972. P. 259.

⁸ W. Lippmann. Public Opinion. New York 1965. P. 95-6.

⁹ G. & A. Tehodorson. The Modern Dictionary of Sociology. New York. 1969. P. 420.

¹⁰ M. Augoustinos; I. Walker. Social Cogniton. Sage Publications. 1995. P. 208.

¹¹ Walter Lippmann: "Stereotüüpide süsteem võib lisaks olla meie isikliku traditsiooni tuumaks, meie positsiooni kaitse ühiskonnas. Nad on korrastatud, vähem või rohkem püsivad pildid maailmast, millele meie harjumused, maitsed, võimed, lootused on endid kohandanud. Pole siis ime, et igasugune stereotüüpide häirimine tunduks kui universumi põhitalade ründamine. Stereotüüpide muster pole neutraalne. See pole lihtsalt korra loomise viis segadust tekitavas reaalsuses. See ei ole lihtsalt otsetee. See on kõik need kokku ja veel midagi. See on garantii meie enese-austusele; *see on meie enda väärtustesüsteemi, positsiooni, õiguste projektsioon maailmale*. Stereotüübid on seega tugevasti seotud tunnetega. Nad on meie traditsiooni kindlus ja selle kaitsvate müüride taga saame tunda end oma olemasolevas positsioonis tunda turvaliselt." // W. Lippmann. Public Opinion. New York. 1965. P. 102-103.

mingis mõttes peegeldavad teatud tõeseid aspekte stereotüübist ja stereotüübid peegeldavad teatud tõeseid aspekte kultuuri kohta.

Aga kui stereotüübid on vajalikud maailma kohta käivat informatsiooni grupeerimiseks, olles niiõelda kodeerimisviis, milleks neid siis taunida ja neile üleüldse laiemat tähelepanu pöörata? – Stereotüüp ei ole lihtsalt kategooria, vaid pigem fikseeritud idee, mis sellega kaasneb. Näiteks kategooria “neeger” võib olla ka täiesti neutraalne, faktiline ja mittehinnanguline mõiste, viidates rassilisele harule. Stereotüüp tekib kui algsele objektiivsele kategooriale lisanduvad “imidžid” ja hinnangud¹², näiteks: neegrid on muretud, musikaalsed, laisad, atleetliku kehaehitusega. Samuti erinevad stereotüübid kõikidest teistest skeemidest nende sotsiaalsete tagajärgede tõttu – punkt, mis käesolevas töös väga olulist tähtsust omab. Stereotüübid kui ideoloogilised representatsioonid õigustavad ja legitimeerivad olemasolevaid sotsiaalseid ja jõusuhteid ühiskonnas,¹³ mis panevad nägema neid erinevusi seadusliku ja loomuliku; ratsionaliseerivad käitumist määratletud kategooriaga seoses¹⁴. Stereotüübid mõjutavad otseselt ka enda väärtussüsteemi ja enese tajumist teise grupiga vastandumise kaudu. Nähakse enda grupi ülemust teisest.

Häbi langeb teisele, mitte omaenda süsteemi puudujääkidele. Lisaks on reaalne tagajärg ka see, et nad mitte ainuüksi ei mõjuta stereotüüpe omava grupi, vaid ka sihtmärgi käitumist. Stereotüübid toimivad n-ö isetäitva ennustusena, paikapandud raamina, millest on raske välja murda. Kui näeme oma kaasinimestes kurjust, kipumegi selle äratama...¹⁵ Siinkohal võib märkida, et on olemas ka *niiõelda* positiivsed stereotüübid. Pole midagi halba väites, et “neegrid on musikaalsed, hea rütmitunnetusega või head sportlased”. Miks *niiõelda*? Sest kokkuvõttes on tegemist siiski ebatäpse üldistuse ja raamistamisega, mis sõltumata selle sisust – olgu see positiivse või negatiivse tähendusega, muudab inimese

¹² G. W. Allport. The Nature of Prejudice... P. 187.

¹³ M. Augoustinos; I. Walker. Social Cognition. Sage Publications. 1995. P. 301; H. Tajfel. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge University Press. 1981. P. 47.

¹⁴ G. W. Allport. The Nature of Prejudice... P. 187.

¹⁵ Samas. P. 156.

Isetäitvate ennustuse kohta on ka hulgaliselt empiirilisi kinnitusi, näiteks: M. Snyder; E. Tanke; E. Berscheid. Social perception and Interpersonal Behaviour: On the Self-fulfilling Nature of Social Stereotypes // Journal of Experimental Social Psychology 11. 1977.

tegutsemisruumi ahtamaks. Laps, kes kuuleb varasest noorusest, et kuulub gruppi, mille liikmed on eeldatavasti üliheade sportlike või musikaalsete võimetega, ei pruugi niimoodi arendada välja ja saada teadlikuks oma *tegelikust* potentsiaalset, mis võib olla hoopis midagi muud. Vahe seisneb vaid selles, et tõenäoliselt saab heaks lauljaks või tubliks korvpalluriks sirgunud inimene nautida täiskasvanueas rohkem sotsiaalseid hüvesid, kui too, kes on maast-madalast kuulnud seda, et on “puuduv lüli ahvi ja inimese vahel”. Tegu on nõiareringiga, kus sotsiaalne reaalsus näibki stereotüüpi kinnitavat, andes sellele veelgi uut jõudu.

Lisaks juba ainuüksi kategoriseerimine gruppi iseenesest vähendab gruppisisese variatiivsuse tajumist ja suurendab gruppide vahelisust erinevuse nägemist.¹⁶ Sotsiaalteadlased Michael Hogg ja Dominic Abrams märgivad, et selline inimhulga dehumaniseerimine teeb selle ekspluateerimise õigustatavaks, loomulikuks ja mitteproblemaatiliseks indiviididele, kes stereotüüpe kasutavad¹⁷ Tajudes välise grupi liikmeid ühesugustena, teeb see samuti nende käitumise etteennustatavaks, isegi indiviidide tasandil¹⁸ Välise grupi liikmeid mitte ainuüksi ei tajuta ühesugustena, vaid neis on ka vähem dimensioone – näiteks noored mõtlevad vanadest vähemate dimensioonide lõikes kui oma eakaaslastest, nõnda on ka rassiliste gruppidel.¹⁹ Kui inimene on kategoriseeritud, on ta lihtsalt üks näide, tühine osa püsivast ja raskesti muutuvast skeemist. Inglise kirjanik Rudyard Kipling kirjutas pärismaalaste kohta:

“Te äsja alistatud trotslik rahvad, pooleldi kurat ja pooleldi laps.”

(“*You new-caught, sullen peoples, Half-devil and half-child.*“)

¹⁶ Vt. lähemalt: H. Tajfel; A. A. Sheikh; R. C. Gardner. Content of stereotypes and the inference of similarity between members of stereotyped groups // *Acta Psychologica*. 22. 1964. P. 191-201; H. Tajfel; A. L. Wilkes. Classification and qualitative judgement // *British Journal of Psychology*. 54. 1963. P. 101-114.

¹⁷ M. A. Hogg; D. Abrams. *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. New York: Routledge 1988. P. 77.

¹⁸ R. E. Nisbett. The use of statistical heuristics in everyday inductive reasoning // *Psychological Review*. 90. 1983. P. 339-363.

¹⁹ P. W. Linville; E. E. Jones. Polarized appraisals of outgroup members // *Journal of Personality and Social Psychology*. 38. 1980. P. 689-703.

Selline määratlus tegi brittide elu palju lihtsamaks, enam ei pidanud nad kohanduma individuaalsetele erinevustele oma koloniaalalamate juures ega sellega kaasnevale keerulisele eetikale.²⁰

Stereotüüpidel võib küll olla mingi tõepõhi, ent tegemist on siiski moonutatud ettekujutustega, mille seotus reaalsusega on küsitav. Ajaloolane Philp Curtin on täheldanud, et eelarvamusi Aafrika rahvaste suhtes ilmutasid eelkõige kojujääjad.²¹

Rassilised stereotüübid

Igas olukorras – orjakaubandus, peremees-ori suhted, kolonialism, post-kolonialism, vähemus-enamus suhted tänapäeva Lääne maailmas, on Euroopa kultuuriruum konstrueerinud Aafrika ja mustade kohta käivaid stereotüüpe alustel, millel võib tegeliku reaalsusega olla vähe pistmist: müüdid, folkloor, jutustused, segatuna piibliloo ja keskaegse folklooriga, lisaks oma aja populaarsed ja “teaduslikud” ideed. Käesoleval ajastul, kui inimkond nõuab teaduselt üha pealetükkivamalt aru selle saavutuste kohta, võivad rassilised teooriad tekitada küsimuse: kuidas oli võimalik, et Lääne maailma teadlased, transformeerides ettekujutust maast, on omanud nii moonutatud pilti inimesest? Oli see lihtsalt intellektuaalse süsteemi utoopiline laiendamine, mis viis nii peadpööritavaled edule, et mõtlejad ja filosoofid lamestasid ja moonutasid imidžit inimesest? Või tulenesid nende hirmutavad lihtsustused soovist toota valge inimene, kes sobituks ideega moraalsest ja ideaalsest “minast”, inimene, kes on loomult puhas ja hea, lõpmatult täiuslik, potentsiaalselt kõiketeadev?²²

Millised võiksid olla need inimese ja ühiskonnapoolsed faktorid, mis on rassiliste stereotüüpide teket soodustanud?

²⁰ G. W. Allport. The Nature of Prejudice... P. 169.

²¹ P. D. Curtin. The image of Africa British Ideas and Action 1780-1850. The University of Wisconsin Press Madison. 1964. P. 56.

²² L. Poliakov. The Aryan myth: a history of racist and nationalist ideas in Europe. New York: Barnes & Noble Books. 1996. P. 153-154.

Objekti poolt – kõlab küüniliselt, ent järgnevalt sellest, kas mustanahaliste endi poolt tuleneb mingitki alust stereotüüpide tekkeks. Ehk siiski kui täpsustada – alus loomulikult mitte nende endi poolt ja “süül”, vaid valgenahalise silmis.

Maailma kohta käivad määratlused on suhtelised ja kokkuleppelised – iseenesest võib ka maakera enda “seismist” universumis just niipidi vaadata kokkuleppelisena – samahästi võime keerata gloobuse ka tagurpidi – lõunapoolus üles ja määratleda endid planeedi kuklapoolel asuvaks. Must ja valgegi on hinnangu andmise mõttes suhtelised kategooriad²³. Oletagem, et Euroopa oleks asustatud mustanahaliste inimeste poolt ning muu maailm valgetega. Kas omaks siis valge nahavärv pahaendelist ja kurja tähendust²⁴, annaks aluse ja põhjenduse stereotüüpideks? Kas enne oli negatiivne määratlus mustast kui kurja tähendust kandvast värvist, mis laienes seda värvi²⁵ omavatele inimestele? Või olid enne inimesed ning siis asuti nende pinnalt ka värvile demonlikku tähendust omistama? Ilmselt mõlemat, aga mõnes mõttes kergendab siinkohal ka loodus ise tumedama värviga negatiivsete assotsiatsioonide tekkimist. Mustal on tugevad seosed negatiivsete ja hirmutavate assotsiatsioonidega: surm, allilm, tühjus, pime olemine, öö, milles hiilivad röövlid ja tondid.²⁶ Sotsiaalteadlase Frantz Fanoni sõnul on must mees Euroopas tähistanud kurjuse sümbolit. “Piinaja on Must mees, Saatan on Must, räägitakse varjudest; kui keegi on räpane, on ta must, mõeldagu füüsilist või moraalset mustust... Euroopas, konkreetselt või sümboolselt, must inimene seisab karakteri halval poolel. Must olemine, pimedus, vari,

²³ Näiteks Vana-Egiptuses, kus Niiluse muda värv – must oli väga positiivse tähendusega, sümboliseerides viljakust. Nii olid ka mustanahalised heas kirjas ja must ilu kõrgelt hinnatud // J. N. Pieterse. *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. Yale University Press. 1992. P. 23.

²⁴ Oletada võib, et omaks. See, et valge värv on suhtes musta ja valge rassi puhul “ilu” kriteerium, väljendab ainult seda, et *kel jõud, sel õigus* ka kriteeriumit määrata! Dikõterri kirjutised hiinlaste representatsioonidest valgetest kui “defektiga albiinodest”, “tuha-valgetest”, “surm-valgetest”. Kuigi nad ei olnud ka mustadest heal arvamusel, näitab see siiski, kui suhtelised asjad on. // S. Fenton. *Ethnicity...* P. 84.

Hele nahavärv tähendas paljudele Aafrika rahvastele seotust kurjade jõududega. Niisugune arvamus põhines oletusel, et valge inimene on tulnud siia maailma surnute juurest. // V. Harlow; E.M. Chilver. *History of East Africa*. Oxford. 1965. P. 199.

²⁵ Ka see värviline määratlus on üsna kõnekas: värviõpetuse aspektist mustanahalistele peale vaadates võib öelda, et tegelikult on nad ju heledamad ja tumedamad pruunid. Miskipärast on aga kasutusel termin must, *black, noire...* Nii nagu ka “valged” pole tegelikult valged, vaid pigem heledamad pruunid. Helepruunid eurooplased on seega nihutatud skaala äärmisesse positiivsesse külge: valgesse ning tumepruunid aafriklased teise otsa maksimaalses punktis: must, seega “hea” veel paremaks ning “halb” veelgi halvemaks, lähtuvalt siis sellest, mis on vaatajale hea, mis mitte.

²⁶ B. Russel. *The Prince of Darkness. Radical Evil and the Power of Good in History* Jeffrey. Ithaca, New York 1988. P. 10.

öö, maa labürindid,... teisel pool süütuse heledus, valge rahutuvi, maagiline, taevalik valgus.”²⁷ Keskaegses sümbolikas oli assotsiatsioon musta ja kuradi vahel levinud üle kogu Euroopa. Kurat on tavaliselt must, sümboliseerides valguse ja headuse puudumist. Tema nahk on must, või on ta must loom, riided mustad, mõnikord must ratsanik mustal hobusel.²⁸ 11. sajandil esitatud representatsioonis saatanast kirjeldati teda: Pimeduse prints, inimrassi vaenlane, suurem kui ükski teine põrgus... “See koletis oli must nagu ronk”²⁹. Nii on “mustast” rassist rääkides väärtusotsustus juba kontseptsioonis. “Must mees” oli ka emade poolt ulakate laste talitsemiseks kasutatav argument.³⁰

Need nägemused pärinevad ajast, mil mustadega läbisaamine oli oluliselt parem võrreldes hilisema ajaga. Musta kui inimeses sünnipäraselt ebameeldivaid tundeid tekitavat värvi uuriti ka 17. sajandi lõpul (1692) William Molyneux’i poolt, kelle publikatsioon (millele viitasid hiljem Geroge Berkeley, John Locke, Richard Steele) illustreeris erinevust omandatud ja sünnipärase reaktsioonide vahel tajukategooriates – “Ühel 14-aastaselt poisil taastati nägemine. Nähes musta, peegeldus ta pilgus suur hirm, mis otsekohene ja intuiitiivne! Too neegrinaise antropomorfne representatsioon pimeduse terrorist.”³¹ Epistemoloogiliselt ratsionaliseeris seda hirmu neegrite vastu Edmund Burke: hirmul on füsioloogiline põhjus, kuna pimedus põhjustab silmamusklite pingutust ja see on pingutus, mida tajutakse hirmutavana.³²

Kuigi looduse poolt tekitatud omadust – ööpimeduse, varjude (ning nendega seonduva hirmu ja ebamäärasuse) värvi olemine inimese nahal ei ole õigustus valgele stereotüüpide loomiseks, on see valguse ja pimeduse dihhotoomia mustadele hinnangu andmisel ja

²⁷ F. Fanon. *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press. 1967. P. 188.

²⁸ B. Russel. *The Prince of Darkness. Radical Evil and the Power of Good in History* Jeffrey. Ithaca, New York 1988. P. 114.

²⁹ Samas. P. 140.

³⁰ H. W. Debrunner. *Presence and Prestige: Africans in Europe. A History of Africans in Europe before 1918*. Basel 1979. P. 37.

³¹ S. L. Gilman. *On Blackness without Blacks: Essays on the Image of the lack in Germany*. G.K.Hall and Co. Boston, Massachusetts. 1982. P. 20.

Ka mitmed teised autorid lähenesid mustale kui olemuslikult hirmu tekitavale värvile: Wielandi kollektsioon juttudest 18. sajandi Saksamaal: terror on omameelne Mustale kujule - inetus kui terrori hüperbooliline representatsioon. Kasutades inetust metafoorina on ta võimeline nägema, et must on oma loomuliselt hirmutav. 18. sajandi alguse esteetika - sünnipärane kontrast hea-ilusa ja kurja-inetu vahel. Samas. P. 64.

³² S. L. Gilman. *On Blackness...* P. 22.

negatiivsete assotsiatsioonide varasel tekkimisel olulist – kui mitte koguni kõige olulisemat rolli mänginud – pimedus on universaalselt võrdne pahedega. Tumedam nahavärv omab olulist kaalu, sest seda on võimalik seostada nähtustega, mis on objektiivselt hirmutavad.

Subjekti poolt:

Lisaks sellele, et stereotüüp iseenesest on lihtsustatud ja pinnapealne üldistus, on seda ka inimese meel, mis naljalt ei lähe sügavamale eriti nähtavatest, antud juhul füüsilisest, välistest omadusest nagu nahavärv jm “rassiga” seotud jooned. Viimane on muutunud kultuuriliselt tähendusrikkaks universaalseks dimensiooniks inimeste eristamiseks, toimides kui skemaatiline silt.³³ Nahavärvist saab kinnitust esimesel pilgul. Pole iseenesest mingit kahtlust selles, et kaugel Aafrikas olevad etnilised kooslused elavad erinevat elu ja on *teistsugused* kaugest Euroopa nurgas elavast näiteks linnakodanike grupist. Iseküsimus on see, millele see erinevus põhjuslikult omistada. Kõige lihtsam ja mõtlemist säästev näibki olevat see panna väliselt silmatorkavate vaatlejast ja hindajast erinevate tunnuste arvele, ehk siis: mustanahaline inimgrupp ei ela teistsugust elu ega oma erinevaid kombeid, traditsioone mitte sellepärast, et nende ümber olev keskkond on teistsugune, lisaks muu sotsiaalmajanduslike, kultuuriliste põhjuste rägastik, millest läbirassimine nõuab suurt süvenemist, vaid kõik taandub sisuliselt nahavärvile ja muudele antud rassiga käivatele omadustele. On kergem omistada erinevused välisele tunnusele, kui žongleerida kõigi keeruliste sotsiaalsete põhjuste pinnal, ütleb ühiskonnateadlane Gordon Allport.³⁴ Olles tekitanud sellise kausaalsuse, võib väline tegur oma tähtsuse koguni minetada – teadupärast paljud valged tahavad endid “pruuniks kui neegrid” päevitada. Pinnale jäävad vaid negatiivsed assotsiatsioonid ja madalam staatus, mis on selle välise omadusega läbi ajaloo seondunud. Kultuuriline eelarvamus libises kergesti eelarvamuseks värvi suhtes.³⁵

Paraku ei ole stereotüüp nii lihtne nähtus, et selle tekkimist saaks taandada üksnes inimese sees toimuvatele tunnetusprotsessidele; kuuludes ühiskonda, on ta selle liikmena tugevalt mõjutatud seal toimuvast – miks kerkivad pinnale mingis ühiskonnas teatud nähtuse (antud juhul rassi) kohta käivad stereotüübid? Ja mõnes teises mitte.

³³ S. T. Fiske; S. E. Taylor. *Social Cognition 2nd Ed.* McGraw-Hill Inc. *Social Cognition International Edition.* 1991. P. 121.

³⁴ G. W. Allport. *The Nature of Prejudice...* P. 108.

Mida on sotsiaalteadlaste poolt stereotüüpide olemasoluks vajaliku sotsiaalse struktuuri ja kultuurimustri kohta arvatud? Ühiskonnateadlane Gordon Allport pakub peamiseks etniliste eelarvamuste tekkeprotsessi kiirendavaks faktoriks ühiskonnas olevaid kriise. (Kuigi sellisel juhul võib esitada küsimuse, millal ei saaks mingit perioodi teatud mõttes kriisina määratleda.) Näiteid leidub nii lähemast kui kaugemast minevikust: kui Rooma impeerium oli lagunemas, visati kristlasi tunduvalt sagedamini lõvide ette. II Maailmasõja aegses USA-s kasvas rassirahutuste hulk märkimisväärselt, eriti 1943. aastal. Selgelt on üks põhjus rassistlike avalduste populaarsuse üle 19. ja 20. sajandil seoses survega tsiviilõigustele ja tulenevalt tuleviku ebakindlusest, valged inimesed tundsid ennast ähvardatuna ja sotsiaalset eristust kasutati säilitamiseks *status quod*.³⁶ Õnnetuste ajal – nälg, uputused, tulekahjud, kerkivad pinnale kõikvõimalikud ebausku ilmingud ja õudusjutud, sealhulgas legendid, et vähemusgrupid on õnnetuse eest vastutavad.³⁷ Asjade põhjendamine ja kausaalsuse otsimine on üldinimlik vajadus, balansseerigu need kokkuviimised pealegi absurdihuumori piirimail.³⁸

Tuuakse välja ka tingimused, kus enda grupi unikaalsus ja erilisus näib tõusvat.³⁹ Igal rahval on mingi verbaalne väljendus, mis viitab, et nemad on “ära valitud” või “Jumala riigi” elanikud või et Jumal on “mit uns”. See sobib suurepäraselt ka Aafrika kontinendi lõunatipu konteksti, kus uusasunikud, võideldes kangelaslikult nii pärismaalastega kui brittidega, rännates härjavankritel sisemaa poole, lauldes religioosseid laule, tundisid end tõeliselt erilise ja äravalitud rahvana. Müüt kuldsest ajast ja mineviku kangelasstegudest suurendab etnotsentrismi.⁴⁰ Ning ka grupi süüdistamine selles on efektiivseks viisiks grupi ühendamiseks ja veendumuste süvendamiseks. Üleüldine hukkamõist Lõuna-Aafrika

³⁵ P. D. Curtin. The image of Africa... P. 50.

³⁶ C.J. Glynn; S. Herbst; G. J. O’Keefe; R. Y. Shapiro. Public Opinion. Westview Press. 1999. P. 157.

³⁷ G. W. Allport. The Nature of Prejudice... P. 218-219.

³⁸ Näiteks süüdistasid kommunistid Tšehhoslovakkias 1950. aasta kartuliikalduses ameeriklasi, kes olevat välja lasknud putukate parvesid kartulite peale. Samas.

³⁹ H. Tajfel. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge University Press. 1981. P. 43. M. A. Hogg; D. Abrams. Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes. New York: Routledge. 1988. P. 77.

⁴⁰ Termin i tõi teadusesse Ameerika sotsioloog William Graham Sumner (1906), viitamaks tendentsile kasutada enda gruppi kui standardit või normi, mis võetakse aluseks teiste gruppide hindamisel. // P. Kivisto. Americans All. Race and Ethnic Relations in Historical, Structural, and Comparative Perspectives. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California. 1995. P. 14.

Vabariigi poliitikas mitte-valgenahaliste suhtes, ainult tugevdas afrikaanerite Rahvuslikku Parteid ja selle toetajaid. Väljastpoolt tulevat kriitikat võetakse rünnakuna grupi autonoomiale. Tulemuseks on veelgi suurem sidusus. Rünnaku all olevast etnotsentrismist saab ühtsuse sümbol.⁴¹

Kokkuvõtvalt rassilistest stereotüüpidest, võib öelda, et tegemist on laiapinnalise sotsiaalse nähtusega, mis oma kaugeleulatuvate reaalsete tagajärgedega mõjutab ajaloo sündmusi ja käike, määratledes ühed grupid, kultuurid, nähtused enesest ja enese poolt loodud etalonist allpool asuvaks. Nii täidab see antud ühiskonnast tulenevat poliitilist, moraalset, majanduslikku tellimust.

⁴¹ G. W. Allport. The Nature of Prejudice... P. 230.

2. Piibliloost apartheidini: rassiliste stereotüüpide kujunemine mustanahaliste kohta

2.1. Varasemate rassiliste stereotüüpide kujunemine

Rassiliste stereotüüpide kujunemise ja arengu mõistmiseks Lõuna-Aafrikas, on oluline ja huvitav teada, mis toimus enne selle maa “ajaloo” areenile astumist. Negatiivsed stereotüübid aafriklasest näivad nii sügavalt Lääne kultuuriruumis kasvanud inimese teadvusesse kinnistunud, et võib tunduda üllatav, et mitte alati pole need sellised olnud – ulatudes otsapidi ka hinnanguskaala teise serva. Selles suhtes on oluline ka neist kõneleda.

Kuigi kronoloogiliselt toimus¹ piiblis kirjeldatu eeldatavasti millalgi pärast veeuputust, hakkas see mustanahalistele hinnangu andmisel olulist tähtsust omandama alles 16.-17. sajandil. Alguse hetkeks rassiliste stereotüüpide tekke käsitlemisel on seega võetud piibliloo toimumisajaga võrreldes veidi hilisem hetk – esimesed representatsioonid Egiptusest 2500 aastat e.Kr.

Jan Nederveen Pieterse järgi kõikusid muutused alates esimestest representatsioonidest mustade kohta ühest äärmusest teise. Egiptuses olid mustad aafriklased ühiskonda hästi integreerunud ning must ilu oli kõrgelt hinnatud. Järk-järgult pilt muutus, vastavalt suhetega Egiptuse ja Nuubia valitsejate vahel. Pärast 2200 e. Kr esitati musti aafriklasti kui sõjamehi. Olles nad alistanud, järgnesid pildid teenijatest ja meelelahutajatest ja lõpuks oldi teises äärmuses: imidžid mustadest või mustadega segunenud vaaraodest. Üldiselt antiikmaailmas nahavärv ei kandnud olulist ja määravat rolli, ja oli pigem positiivse tähendusega.²

Oluline muutus leidis aset Kristluse perioodi alguses, mil must värv omandas negatiivse tähenduse kui patust ja pimedusest. Alguses polnud sellel valguse ja pimeduses sümbolismil nahavärviga mingit pistmist. Must oli kuradite ja demonite värv. Hiljem, vastandudes islamile, muutus see osaks moslemi vaenlase imidžist – musta deemoni

¹ Sõna “toimumine” üle võib loomulikult vaielda. Tegelikult pole oluline, kas lugu oli täpselt ja detailideni esitatud kujul. Loeb see, et seda käsitleti nõnda nagu see oleks päriselt juhtunud. Sellest lähtutakse ka käesolevast töös, lisades siia juurde, et olulist tähtsust ei oma mitte niivõrd lugu ise kui selle tõlgendus.

sümbol transformeeriti moslemitele. Sel perioodil olid eurooplaste kontaktid Aafrikaga häiritud, kuna Vahemeri oli muutunud n-ö “Araabia maailma sisemereks”. Võib oletada, et sellistes olematute kokkupuudete tingimustes hakkas domineerima Aafrikast negatiivne imidž.³

Järjekordne ümberhindamine langes ajaliselt ühte legendiga preester Johannesega – Etioopia kristlikust valitsejast, kes asetses tagapool Islami maailma. Euroopa oli nõrk selle maailma vastu; liitlast otsivale Lääne maailmale pakkus legend imepärasest preestrist ja kaugest kristlikust kantsist lohutavat müüti vabastamisest. Etioopiast pärinesid ka mitmed teised Euroopa ikonograafias ja kunstis laialdaselt kasutamist leidnud tegelaskujud.⁴

Täiesti uue pöörde võttis suhe Euroopa ja Aafrika vahel kui 1441. aastal kümme aafriklast toodi Põhja-Guinea rannikult Portugali prints Henrique Meresõitjale kingituseks. 1444. aastal tõi üks ekspeditsioon Ibeeria poolsaarele 225 Aafrika meest, naist ja last, kes Portugali regendi silme all laiali jagati, too “vaadanud heal meelel hingede lunastamisele, mis enne olid kadunud”.⁵

15.-16. sajandil algas Uue Maailma avastamise ja orjakaubanduse aeg, kus mängus 20 miljonit aafriklast ja suured rahad. Rajatud istandused ning muud valge mehe ettevõtmised vajasisid üha uut tööjõudu. Kapitalism arenes võimsalt, paralleelselt sellega hakkasid võrsuma rassiteooriad – majanduslik domineerimine ja ülemvõim pakkus selleks head pinnast. Orjakaubanduse kaitsemise periood mängis nende arengus eriti olulist rolli. Mõtlemine valati vormidesse, kus ühed on võrreldes teistega sünnipäraselt teistsugused ja alaväärtuslikud – põhilised eurooplaste poolt omistatud omadused, seistes silmitsi mitte-Euroopa maailmaga. Sedamööda asus maad võtma negatiivne imidž Aafrikast, mil asusid domineerima ettekujutused neist kui metsloomadest, metslastest ning orjusele määratud rassist.

² J. N. Pieterse. *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. Yale University Press. 1992. P. 23.

³ J. N. Pieterse. *White on Black...* P. 24.

⁴ H. W. Debrunner. *Presence and Prestige...* P. 28-29.

⁵ J. N. Pieterse. *White on Black...* P. 24-28.

Varasemad ettekujutused aafriklastest asetsesid praktiliselt ühest äärmusest teises – vaaraost orjani välja. Kui varasematel aegadelgi esines olukordi, mil mustanahalised olid teenijate rollis, oli tegu kõigest lokaalse nähtusega. Ülemaailmse ja kontinentidevahelise suhtlemise käigus loodud “äri” kujutas endast aga tunduvalt globaalsemat nähtust. Inimese kaubaks ja objektiks muutumist võib vaadelda pöördepunktina. Ajalugu küll ei tunne tingimuslikku kõneviisi, ent kui enne seda oleksid olnud kõik arengusuunad võimalikud ja aafriklastel võinuksid rahulikult enda omanäoliste kultuuride arendamisele edasi keskenduda, siis sealtmaalt on tagasitee olnud väga valuline ja vaevaline. Orjaaja mõju koos kõigi sellega kaasnevate alandavate aspektidega elab nii orjade endi kui orjastajate teadvuses kaua ja sügavalt. Vaadates näiteks USA ühiskonda, kus orjandus on küll üle pooleteistsaja aasta tagasi kaotatud, pole stereotüüp mustanahalistest kui madalamapalgalise “orjatöö” tegijast kuhugi kadunud, eksisteerides vaid õige veidi rafineeritumal ja varjatumal kujul. Ka apartheidipoliitikat võib vaadata kui orjust ülekantud tähenduses: ühed naudivad kõrgeid sotsiaalseid hüvesid, teised asuvad sotsiaalse “toiduahela” lõpp-punktis, tehes (küll ilma kettide ja ahelateta) valge mehe hüvanguks vähe tasustatud ja madalalt hinnatud “musta” tööd⁶. Enne orjakaubandust olid stereotüüpsed ettekujutused ja imidžid mustanahalistest samuti olemas, aga need ei mõjutanud reaalsust nii tugevalt ja globaalselt kui alates mustade orjastamist põhjendavast piiblimüüdist.

Siinkohal võib küsida: mis mõjutas mida? Piibliloo pinnale kerkimine langeb ühele ajale orjakaubanduse kõrghetkedega. Siinkohal oleks tõeliselt naiivne arvata, et: a) tegu on juhusliku kokkulangemisega või b) saades pühakirjast juhatust ning kinnitust mustanahalistele määratud saatusest, löödi kergendatult ohates piibel kinni, asetati riiulisse ning asuti rõõmsal meelel ja rahuliku südamega “kaupa” laevadesse lastima. Tegelikuses eelnes orjakaubandus põhjuse leidmisele ning kujutas kristlikule maailmale märkimisväärset moraalset probleemi. Maailm, kus kõik inimesed on Jumala ees võrdsed ning maailm, kus toimus inimestega kaubitsemise olid omavahel tugevalt vastuolus. Mõte seda loogikaviga hoopis orjakaubanduse kaotamisega korrigeerida ei tulnud tolleaegsetele mõtlejatele ilmselt pähegi.

⁶ Tegelikult ei ole see loomulikult absoluutne, see tähendab ka kõige sügavamal orjaajal on olnud neid musti, kes on end isandast kõrgemale upitanud. Samuti on olnud ka apartheidide ajal heal järjel elavaid mustanahalisi.

Kuidas jõuti religiooni kaudu ideeni rassidele määratud ebavõrdsusest ja mustadele määratud saatusest? Sissejuhatuses toodud piibliloo järgi oli Noa neednud Hami noorima poja Kaanani, määrates ta teenima oma vendi, Jaavetit ja Semi ning nende järglasi. Piibel ei märgi sõnagi rassilistest erinevustest inimeste esiisade juures. Varases Augustinuse kirikus kasutati Hami või Kaanani needust orjuse põhjendamiseks üleüldiselt, kuna orjus oli sel ajal “värvitu.” Noa poegi hakati rassidega tunduvalt hiljem seostama, 6. sajandi Talmudi tekstides, juutide suuliste traditsioonide kogumikus. Jaaveti poegadest valged, Semi lastest kollane rassi ja Hami needust kandvad järglased on mustad, määratledes Hami patusena ja tema järelsugu allakäinuna. Nii identifitseeriti Hami järglased – hamiidid neegritega, omistades neile selleläbi nii välised omadused kui ebameeldiva karakteri. Siit edasi oli ainult väike samm aafriklaste, neegrite orjastamise põhjendamisele. Ajalugu ja mütoloogia kui klassifikatsiooni printsiibid ühinesid värskel kriteeriumi järgi – nahavärv.⁷ Sellega olid hamiidid ehk mustad asetatud inimhierarhia madalamale astmele. 16. sajandiks oli see üle Euroopa aktsepteeritud põhjendus mustade orjastamisest.

Dilemma sellest, et tegelikult viivad ju kõik niidid Noa lastest Aadamani, mis peaks väljendama seda, et läbi ühise esiisa on kõik inimesed võrdsed, lahendati nõnda, et kõik inimesed on küll loodud võrdsena, kuid on seda *Jumala* silmade ees, *tema* ettekujutuses – mis realiseerub kõigi maise elus rõhutute jaoks kui mitte varem, siis vähemasti teises ilmas! Religioosete ideede tõlgendused toetasid seda, et ühiskond koosneb: “rikkast mehest oma lossis ja vaesest selle väravas / Jumal lõi nad kõrgele ja madalale ja rajas nende vara”⁸ – autoriteetne hinnang andis “roheline tule” hierarhiale, mis on koguni loomulik.

Mõistagi ei saa taolise klassifikatsiooni tekkes “süüdistada” piiblit või Jumalat, kes on inimesed sellisel viisil hierarhilisse süsteemi määratlenud, või vähemalt sellele oma vaikiva heakskiidu andnud. Vastutus langeb selle loo tõlgendajatele. Võib koguni öelda: kui poleks olnud toda lugu Hami needusest, tulnuks see välja mõelda...

⁷ L. Poliakov. The Aryan myth... P. 143.

⁸ S. Fenton. Ethnicity... P. 70.

Hami needusele viidati orjuse selgitamisel nii valgete eurooplaste kui lõuna-aafriklaste poolt veel ka 20. sajandil⁹. Kuigi selleks ajaks olid arenenud ka n-ö teaduslikud ja objektiivsetel mõõtmisvahenditel põhinevad rassilised teooriad, olid selles küsimuses kaks teineteisele vähemalt formaalselt vastanduvat maailma ühel meelele jõudnud.

Võttes kokku rassilisi stereotüüpe ja eelarvamusi kuni Lõuna-Aafrika¹⁰ areenile astumiseni, võib öelda, et loodud pinnas – mustanahaliste asumine inimhierarhia madalamal astmel, orjusele määratus, ei tõotanud Aafrika lõunatipu põliselanikele midagi head. “Primitiivse” elukorraldusega pärismaalastele – oleks nad olnud ka valgenahalised, blondid ja sinisilmsed – oleks nii ehk nii üleolevalt vaadatud, must nahavärv aitas jätkuvatele protsessidele, negatiivsete stereotüüpide kujunemisele ning inimese värvist lähtuva kastisüsteemi kujunemisele veelgi kaasa.

2.2. Eurooplaste stereotüübid Lõuna-Aafrika rahvastest

Alljärgnevalt rassiliste stereotüüpide tekkimisest, kaasates Aafrika kontinendi lõunapoolses osas toimunud alates ajast, mil valge mehe jalg maad puudutas. Paralleelselt ei saa mööda ka samal ajaperioodil Euroopas arenenud rassilistest teooriatest ja hoiakutest. Viimased said palju inspiratsiooni just Lõuna-Aafrika “hotentottidelt” ja “bušmanitelt”. Euroopa on paigaks, kus formuleerused rasside kohta käivad teooriad, Aafrika aga praktika taimelava, labor, kus ammutati uut infot ja katsetati tulemusi. Hoolimata lõuna-aafriklaste suhtelisest äralõigatusest muust maailmast praktiliselt 19. sajandini, mõjutasid ja kinnitasid formuleeritud teooriad afrikaanerite poliitika ja suhtumise õigsust.

⁹ Afrikaanerist kirjanik André Brink kirjeldab, kuidas ta lapsena 1940. aastate keskel kõigile ümbruskonna teenijatele innustunult Hami needusest jutustas, kohtamata oma nooruses ainsatki musta, kes poleks olnud teenija või tööline // A. Brink. Reinventig a Continent: Writing & Politics in South-Africa 1982-1995. London 1996. P. 248.

¹⁰ Kuna esialgu – 16.-20. sajandini ei saa rääkida töö pealkirjas viidatud riigile Lõuna-Aafrika Unioon, on edaspidi nimetatud antud territooriumi lühiduse mõttes Lõuna-Aafrikaks.

2.2.1 Rassilised stereotüübid kuni 19. sajandini

Esimene eurooplane, portugallane Bartolomeu Dias randus Aafrika lõunatippu 1488. Ent maa polnud tühi ja asustamata. Kümme tuhat aastat tagasi olid sinna rännanud san'id ja khoikhoid, kes tegelesid küttimise ja korilusega. Eurooplased viitasid nendele vastavalt kui "bušmanitele ja hotentottidele". Kõrgemas arengujärgus olevad, rauaajas elavad bantu keeli kõnelevad inimesed jõudsid oma rännakutel lõuna poole neemele 15. sajandi paiku – enam-vähem üheks ajaks eurooplastega, olles selleks ajaks arendanud keerukama ühiskonna, kulla- ja vasekaevandused ning aktiivse kaubanduse Ida-Aafrikaga. Neid inimesi hakati nimetama "kafriteks".¹¹ Nende bantu rahvaste tragöödia seisneb selles, et just siis kui eurooplane tõstis oma jala neemele, olid neil käsil ühed kõige verisemad omavahelised arveteklaarimised,¹² mis on andnud oma panuse paternalistlikesse stereotüüpidesse sellest, kuidas aafriklased ilma valge mehe hoole ja sekkumiseta oleksid lakkamatult sõjajalal.

Ent esialgu oli valgel mehel piisavalt tegemist rünnakute tõrjumisega enda vastu. Kokkupõrked 16. sajandi algul Indiasse suunduvate Portugali meremeeste ja Kapi neeme karjaste vahel tekitasid olukorra, kus esimesed pidasid paremaks vältida "Tormide neeme", nagu nad seda nimetasid, selle kapriisse ilma ja veelgi kapriisemate elanike tõttu. Esimese püsiva koloonia lõid hollandlased, eesotsas Jan van Riebeeck'iga 1652. aastast, olles Hollandi Ida-India kompanii laevadele vahepeatuseks teel Indiasse. Hollandlastest asukaid tunneme buuride¹³, ja hiljem afrikaanerite¹⁴ nime all.

Neemel kohtusid kaks täiesti erinevat kultuuri ja maailma ning kohtumised leidsid aset ebavõrdsel tasandil. Maaharimisel vajati tööjõudu, selleks rakendati Madagaskarist ja Mosambiigist "importitud" orje – see kaubandus õitses kuni 1807. aastani, mil mustade orjade arv koguni ületas valgete oma. Kapi neeme multikultuurne ühiskond asus algusest

¹¹ Sõna tuleneb arabiakeelsest sõnast "uskmatu".

¹² T.R.H. Davenport. South Africa: A Modern History. The Macmillan Press Ltd. 1977. P. 10.

¹³ buur – (hollandi keeles "boer" maa- ja põlluharija või talumees) hollandlaste või hugenottide järglased, kes esimeste hulgas asustasid Transvaali ja Oranje Vabariigi. Tänapäeval nimetakse buuride järglasi enamasti afrikaaneriteks. – Encyclopædia Britannica 2002. Deluxe Edition CD-ROM

¹⁴ afrikaaner – buuride järeltulijad, kelle emakeeleks on afrikaani keel. – Encyclopædia Britannica 2002. Deluxe Edition CD-ROM (Varasemates eestikeelsetes teostes esineb ka afrikander, mis on aga vananenud nimetus.)

peale arenema hierarhilistes suhetes, vastavalt nahavärvile. Mustanahalisi orje ja vabu inimesi eraldas praktiliselt ületamatu legaalne ning sotsiaalne lõhe. Ka sellest orjakaubandusega seotud ajajärgust Lõuna-Aafrika ajaloos võib leida apartheidi juuri. Arvukale “värvilisele” rassile pandi alus “lābikāimiste” kaudu kompanii töötajate ja kohalike naiste vahel. Seaduslikult keelati see küll juba 17. sajandil, mis ei tähendanud, et “värvilisi” lapsi poleks edasi sündinud.

Hotentotid, bušmanid ja kafrid hakkasid järgnevalt figureerima Euroopa imidžites ja ettekujutustes Aafrikast. Khoikhoide ja sanide kirjeldused vormisid põhja varasele Euroopa etnograafiale ja rassiteadusele. Alates 17. sajandist kuni 19. sajandini olid Etioopia ja Lõuna-Aafrika kaks eurooplastele kõige paremini tuntud Aafrika osa, järk-järgult Euroopa kontaktid Etioopiaga vähenesid ning suurenesid Lõuna-Aafrikaga.

Algusest peale ei jätnud nood kollaka nahaga karjused ja kütid uusasunikele head muljet. Hollandlaste püsivama asupaiga rajamise ajaks 17. sajandi keskel, olid Kapi neeme elanikud läinud Euroopa mütoloogiasse kui “kõige barbaarsemad olendid maailmas, kes söövad raipeid, kannavad lambasoolikaid kaela ümber ja hõõruvad oma päid elajate sõnnikuga”; “väga paganlik ja brutaalne rahvas, kellele pole antud mingit headust: kogu nende taip läheb näppamise ja varastamisesse”; “nende sõnad on hääldeamatud ja kõneledes nad laksutavad keelega nagu hauduvad kanad, laksumine ja sõna kõlab korraka, väga imelikult” – tsiteerimaks kõige sagedamini korduvaid fraase tohutust hulgast reisimuljetest.¹⁵ Seninägematule ja –kuulmatule omistatakse tingimusteta negatiivne tähendus.

Väheste eranditega oldi nõus, et kohalikud on “kõige armetumad metslased, keda on senimaani avastatud”, “kõige räpasemad ja elajalikumad... inimliigi teises otsas”. Siiski avaldasid paar hollandlast 1649. aastal ka arvamust, et kujutluspilt pärismaalastest kui metslastest on viga, viidates juhtumile, mil tõepoolest paar soldatit tapeti, ent ainult sellepärast, et nood olid nende karja varastanud, lisades, et need soldatid ise pole karvavõrdki paremad kui kohalikud...” “Igav, rumal, laisk ja haisev rahvas”, kes on samal

¹⁵ S. Marks. Bold, Thievish, and not to be trusted: Racial Stereotypes in South Africa in Historical Perspective // History Today. August 1981. P. 16.

ajal ka “jultunud, varastamishimulised ja targem on neid mitte usaldada”, resümeeris Jan van Riebeeck pärast kohalikega tutvumist lühidalt.¹⁶

Veel oli pärismaalastele iseloomulik inetu pea, metsik karakter, kannibalism, paganlus, tsiviliseerimatus, ahvilik koletislikkus, vastikud söömisharjumused: söövad sisikondi ilma puhastamata, alkoholilembus.¹⁷

Need stereotüübid, eriti varastel päevadel viitavad peamiselt hotentottidele – juba iseenesest halvustav väljend rahva jaoks, kes ise kutsus end “khoikhodeks” – inimeste inimesed. Aga esimesed stereotüübid bušmanitest, keda naaberrahvas khoikhoid kutsusid sanideks kõnelesid “parandamatutest bandiitidest”, “haletsusväärsetest olenditest, kes peavad kõiki eluvorme oma surmavaenlasteks”, lisaks on nad võimetud omandama haridust ja assimileerimatud metslased”.¹⁸

Teine oluline stereotüüpide rühmitus, lisaks seninägematutele kommetele, viitas pärismaalaste allaheitlikkusele, mida hiljem võrreldi ka indiaanlaste kangelasliku vastupanuga, asetades Ameerika pärismaalased Aafrika omadest selleläbi kõrgemale. Kuigi ajaloolised tõendid viitavad sellele, et kohalikud oli kaugel oma maa vabatahtlikust loovutamist üleookeani tulnutele, jäi stereotüüp selgrootutest pärismaalastest püsima. See kajastus ka hilisemas Lõuna-Aafrika kirjanduses. Nii kirjeldab 19. sajandi teisel poolel afrikaanerist usumees ja ühiskonnategelane Stephanus Jacobus du Toit pärismaalaste esmakohtumist valge mehega ning reaktsioone läbi kohalike silmade: “Uskumatu valge asi nagu lammas tuleb lähemale merest, kust päike loojub. Meie seisime ja vaatasime”. Tema nägemustest said inspiratsiooni hiljem ka mitmed teised afrikaaneritest kirjanikud.¹⁹

Võttes kokku esmamuljeid uusasunistest – “jubedate kommetega allaheitlik rahvas”, ei tähendanud need edaspidiseks midagi head. Tõenäoliselt ei mänginud siinkohal peamist rolli tume nahavärv. Seega ei saa öelda, et esialgu oleks otseselt tegemist *rassiliste* stereotüüpidega. Negatiivse suhtumise määras eurooplasest uusasuka silmale harjumatu ja

¹⁶ S. Marks. Bold, Thievish... P. 16.

¹⁷ V. A. February. Mind your color. The “coloured” stereotype in South African literature. Kegan Paul International Ltd, London ja Boston. 1981. P. 19.

¹⁸ S. Marks. Bold, Thievish... P. 17.

¹⁹ V. A. February. Mind your color... P. 32-34.

seninägematult “primitiivne” elukorraldus ning kombed. Olid ju nood valged pärit maailmast, mille teadussaavutused olid avanud tee Progressi ideele, mõõdupuuks ja etaloniks Lääne tsivilisatsioon – norm, millest kõik ülejäänud vähem või rohkem hälbivad. Kontrastid nende ja Uues Maailmas valitseva “seisaku” vahel sisaldasid tuleviku rassiliste argumentide algeid²⁰. Kui esialgu klassifitseeriti valged ja mustad hierarhiasse tulenevalt arengu vahest, siis peagi tekkis vastupandamatu kiusatus omistada ülemuslikkus valgetele kui Progressi etaloni kandjate kaasasündinud, bioloogiliste faktorite arvele. Vahetegemise mõttes oli ka teine oluline aspekt religioosne: ühed olid kristlased, teised paganad.²¹

Kõigi nende eristuste baasil hakati järgnevalt identifitseerima ühe rohkem ja rohkem tajutavatele ning silmaga nähtavate väliste omaduste järgi. Et nahavärv siiski õige peatselt olulist rolli hakkas mängima, nähtub vahetegemises “valgete” indiaanlaste ja “mustade” aafriklaste vahel – mõlemaid käsitleti 16.-17. sajandi Euroopas kui “õilsaid metslasi”²², ent esimesed omasid positiivsemat tähendust. See kajastus ka Euroopa keeltes, näiteks sõna “mestiits” – valge ja indiaanlase järeltulija pole sõnana üldse halvustav, seevastu aga sõna “mulatt” – musta ja valge järglane on tuletatud muulast, kes on “pooltõugu” ja keda kuni 19. sajandini peeti üleüldse steriilseks.²³

Pole kahtlust selles, et 17.-18. sajandil musta rassi kohta formeerunud esimesed stereotüübid ning sündmustekäik on apartheidi kujunemislool olulise tähendusega: formeeruma hakkas iseteadlik ja maad enda omaks pidava afrikaani rahvus, kes ei identifitseerinud ennast enam emamaaga. Mentaliteedile jättis sügava jälje ka orjade sissetoomine, “laiskade ja paaviani sarnaste”²⁴ ning Hami needust kandvate pärismaalaste kui “primitiivsel” arengustmel olevate metslaste surumine ühiskonna madalamatesse kihtidesse.

²⁰ L. Poliakov. The Aryan myth... P. 144-145.

²¹ Vt. lähemalt ka S. P. Cilliers. The Coloureds of SA: A Factual Survey. Cape Town: Banier. 1963. P. 11.

²² Euroopas paralleelsest kajastunud stereotüüp metslasest oli ühest küljest mugav antitees, millega sai kritiseerida “vana” maailma pahesid, kiriklikke autoriteete, absolutismi (Montesquieu, Rousseau). Uus Maailm kujutas endast filosoofilist ja kultuurilist vastukaalu kuni 18 sajandini. // J. N. Pieterse. White on Black... P. 32-22.

²³ L. Poliakov. The Aryan myth... P. 345.

Kõrvuti Hami needusele viitamisega, mis oli populaarseim ja peamine põhjendus mustade orjastamiseks 19. sajandini välja, hakkasid Vanas Maailmas võrsuma ka teaduslikud²⁵ teooriad rasside ebavõrdsusest. 18. sajandi teadlased püüdsid uurida, klassifitseerida ja korraldada kogu looduse korda ratsionaalsesse mustrisse. 17.-18. sajandil valitsenud valgustus oli ühest küljest küll mõistuse aeg, teisalt soojendati aga üles vanad eelarvamused ning rajati baas järgnevate sajandite teaduslikele rassiteooriatele.²⁶ Valgustusaja mõjukad orjusevastased mõttekäigud ei loobunud neegrite asetamisest inimhierarhia madalamale astmele. Euroopa industriaalrevolutsiooni künnisel muutus orjade kasutamine tööjõuna tagurlikuks ning see polnud enam ka nii hädatarvilik. Sealpeale asusid rassiteooriad Euroopa hegemooniat õigustama.

Sajandi mõtlemist mõjutas Carl von Linné²⁷ 1735. aastal avaldatud inimese nahavärvil põhinev klassifikatsioon. See töö (*Systema Naturae*) ja selle järglased formeerisid põhiraamistiku modernsele bioloogilisele klassifikatsioonile. Haritlaste seas valitses usk, et Jumal (või Loodus, vastavalt maitsele) on organiseerinud maailma sellisel viisil, et kõik olendid asuvad “Suures ahelas”; neid saab klassifitseerida ja paigutada hierarhiatesse “alates inimesest kuni tühiseima putukani”.²⁸ Filosoofid aitasid kinnitada või lihtsalt jagasid vaateid rassilistest hierarhiatest. Hüljati doktriin inimkonna ühtsusest – monogenism, mille järgi inimkond pärineb ühest esivanemast, Aadamast, erinevad rassid on tema järglastest rohkem või vähem degenereerunud, ent põhimõtteliselt ja loomuselt on ka mitte-valgetel võimalik valge tasandile jõuda. Asemele tuli geograafiline determinism ja polügenism. Viimase järgi on inimrassid eraldiseisvad bioloogilised liigid ja erinevate Aadamate järeltulijad. Mustanahalised on seega hoopis teine elusolendite liik ja neile “inimeste võrdõiguslikkuse” printsip ei kehti.²⁹ Geograafilise determinismiga jõuti samale järeldusele. Prantsuse loodusteadlane Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon kõneles

²⁴ J. N. Pieterse. *White on Black...* P. 103.

²⁵ Määratlus “teaduslik” on siinkohal suhteline ja selle üle võib loomulikult vaielda. Oma aja mõtlejad ja teadlased aga ei kahelnud loodud klassifikatsioonide teaduslikkuses ning põhinemisel objektiivsel reaalsusel.

²⁶ L. Poliakov. *The Aryan myth...* P. 169.

²⁷ Sellises kirjapildis on nimi Rootsi-päraselt. Levinud ja sagedasti kasutatav kirjapilt on ka Carl Linnaeus.

²⁸ P. D. Curtin. *The image of Africa British Ideas and Action 1780-1850*. The University of Wisconsin Press Madison. 1964. P. 36-37.

²⁹ L. Poliakov. *The Aryan myth...* P. 175.

oma klimatoloogiline teooria kaudu: “Kui ei oleks fakti, et valged ja mustad saavad järglasi saada, võiks arvata, et need kaks on täiesti erinevast liigist. Neeger võiks olla inimesele sama, mis eesel hobusele. Siiski, valge ja must on inimesed, kuigi võiks arvata, et erinevast liigist. Nad on erinevad, sest elavad erinevates kliimades ja olustikes”³⁰ Ent leidus ka neid, kelle jaoks “neeger” oli erinevast liigist: Edward Long, kes asetas mustad puuduva lülina inimese ja orangutangi vahele. Valgustusaja mõtlemine polnud puutumatu Euroopa ekspansioonist ja sellisena imbunud läbi kultuurilisest ülbusest ja majanduslikest huvidest.³¹ Põlglikkust “alamal” asetsevate mustade suhtes ilmutasid ka Montesquieu, Rousseau, Voltaire. Kontaktide läbi Uue Maailmaga, sealhulgas ka Lõuna-Aafrika pärismaalastega, saadi veelgi uusi kinnitavaid tõendusi nende madalast ja väärtusetust loomusest. David Hume inkorporeeris kaks põhioletust – eurooplastel on kõrgem kultuur ning viimane ja rass on kausaalselt seotud,³² märkides 1754. aastal: “Kahtlustan, et neegrid on loomult alamad valgetest – loodus on teinud eristuse nendel inimtõugudel. Nende hulgas pole tsiviliseeritud rahvust, ega vabrikuid, ei kunsti, ega teadust.”³³ Üks olulisemaid katseid määrata rasside vahelisi erinevusi Madalmaade professori, Pieter Camperi poolt, kes võttis aluseks kolju nurga suuruse: aafriklastel oli see näit kõige väiksem, seega asuvad nad madalaimal positsioonil inimliikidest. Tema leide arendas edasi Göttingeni ülikooli teadlane Johann Friederich Blumenbach (1775), kes töötas kolme põhilise rassiga – kaukaaslase³⁴, etiooplase ja mongollasega, kellest esimesele ei leidu võrdset.³⁵

Teoreetilisest käsitlusest sõltumata ei seadnud ühiskonnas mõju avaldanud käsitlused kahtluse alla valgete eurooplaste tipus paiknemist. Kuna valged on kõige kõrgemal, tuleneb loogiliselt: mida tumedamad, seda madalamal. Lõhe enda ning “teiste” vahel nähti paremal juhul olevat võimaliku ületada aastatuhandetega. See vahe võis põhineda nende saavutustel tehnoloogilises progressis, teaduses, kunstis või koguni “fakti”, et Jumal on

³⁰ L. Poliakov. The Aryan myth... P. 165-168.

³¹ J. N. Pieterse. White on Black... P. 45.

³² P. D. Curtin. The image of Africa... P. 42.

³³ S. L. Gilman. On Blackness without Blacks: Essays on the Image of the lack in Germany. G.K.Hall and Co. Boston, Massachusetts. 1982. P. 32-33.

³⁴ Valge kaukaaslane – nimetatud Kaukasuse mäestiku järgi (Ararati mägi), kuhu Noa pärast veeuputust välja jõudis – on teistest rassidest peajagu üle oma ilu poolest.

³⁵ J. N. Pieterse. White on Black... P. 46.

andnud ainsa tõelise religiooni valgetele.³⁶ Oletati, et ajalooline saavutus korreleerub füüsiline vormiga – rass ja kultuur on omavahel tihedalt seotud.

2.2.2. Rassilised stereotüübid alates 19. sajandist kuni 20. sajandi II pooleni

Kui 18. sajandil toimus eurooplaste ligipääs Aafrikasse peamiselt kaubanduse kaudu, siis 19. sajandiks tähendas see otsest interventsiooni. Lõhe “primitiivse” maailma mahajäämuse ja “barbarismi” ning Euroopa tehnoloogilise progressi ja tsivilisatsiooni vahel oli veelgi suurenenud. Tehnoloogiline “arenematus” tähendas automaatselt ka kultuuri puudumist: Aafrika ühiskond on kui puhast leht.³⁷ Nii kujunes see ka moraalseks loaks ja õigustuseks eurooplaste sissetungile – aidata alamal astmel olijaid kõrgemale järjele.³⁸ See põhimõte sõnastati “valge mehe koormaks” (*white man’s burden*), mis lõi Aafrika koloniseerimisele õilsa ja kiiduväärse teguviisi oreooli. Aafrika on paik, mis ei ole osa ajaloolisest maailmast, see ei näita mingit arengut ega liikumist, arvas Hegel.³⁹ Sellistest ideekäikudest lähtuvalt oli kerge arendada mõtet Aafrikast kui ideaalsest kontinendist Eurooplaste tulekuks ja ajaloo tegemiseks...

Nii arenesid 19. sajandi rassilised stereotüübid ja rassiteooriad koloniaalpoliitika tähe all. Juhtivad olid selle valdkonna praktilises osas inglased, kelle imperialistlik haare ulatus ka Lõuna-Aafrikasse. Sotsiaalne darvinism “ellu jäävad kõige tugevamad” pakkus neile ideoloogist õigustust ekspansiooniks ja primitiivsete riikide vallutamiseks. Anglo-saksid olid ja peavad jääma domineerivaks rassiks.⁴⁰ Teoreetilises osas võtsid sõna ka sakslased. Nende puhul on rassiküsimuse rõhutamise olulise põhjusena toodud rahvustunde häiritust – kuna ei ole saksa “rahvust” (*nation*), peeti inimkonna ülimaks väljenduseks “saksa rassi”; Göttingeni ülikooli teadlane Barthold Niebuhr kõneles rassist kui “kõige olulisemast ajaloo

³⁶ P. D. Curtin. *The image of Africa...* P. 39.

³⁷ Samas. P. 115-116.

³⁸ J. N. Pieterse. *White on Black...* P. 37.

³⁹ R. Young. *White Mythologies. Writing History and the West.* Routledge. London and New York. 1990. P. 2.

⁴⁰ R. H. MacDonald. *The Language of Empire. Myths and Metaphors of Popular Imperialism 1880-1918.* Manchester University Press. 1994. P. 4.

elemendist”.⁴¹ Pärast 1815. aastat sõna rass kõigi huulil ning 1850 aastaks rassiline mõtlemine üleüldine. Rassi hakati nägema kui peamist võtit ajalukku. Anatoomiateadlane dr. Robert Knox: (1850) “Rass on kõik, see on lihtsalt fakt, kõige märkimisväärsem, kõikehõlmavam, mida filosoofia on kuulutanud. Rass on kõik: kirjandus, teadus, kunst, ühesõnaga kogu tsivilisatsioon sõltub sellest”. Maailma ajalugu nähti kui evolutsioonilist võitlust kahe rassi vahel: tumedate ja heledate.⁴² Oluliseks tärminiks rassiliste teooriate arenemisel prantslase Joseph Arthur Comte de Gobineau publitseeritud essee inimrasside ebavõrdsusest⁴³. Ühest küljest süstematiseeris ta senised ühiskonda sügavalt sisse juurdunud ideed, teisalt omasid mõju tulevastele teooriatele, ja poliitikutele Chamberlainist Hitlerini välja.⁴⁴ Hanna Arendt’i sõnul ei mõelnud keegi enne Gobineau’d leida ühte ja ainsat põhjust, jõudu, mille järgi tsivilisatsioon alati tõuseb ja langeb.⁴⁵ Gobineau põhiseisukohaks on: tsivilisatsioonide saatuse määrab põhiosas ära elanikkonna rassiline koosseis, ning nende languse ja huku võib kanda rasside segunemisest tingitud puhtast tõust inimeste osakaalu jätkuvale vähenemise arvele. Valged rassid võivad küll jääda valitsevateks, kuid ainult juhul, kui neil õnnestub hoida oma tõug suhteliselt puhtana, vältides segunemist intellektuaalselt ja moraalselt alaväärtuslike kollaste ja mustade tõugudega.⁴⁶ Kui rasside vaheline “läbikäimine” oli ennegi taunitud, siis nüüd oli ka sellele antud “teaduslik” formuleering. Rasside segunemise vältimine oli väga oluline osa ka Lõuna-Aafrika segregatsiooni- ja apartheidipoliitikas, sätestatuna ka seadusandluses.

Kõik need Euroopas formuleeritud vaated mõjutasid ka Lõuna-Aafrika toimunut. “Musta” mandri lõunatipus asus formeeruma valge riik, mis oli osa Lääne kultuuriruumist. Vahetult ja otseselt jõudsid Vana Maailma ideed Aafrikasse brittide vahendusel, kelle koloniaalvallutuste üheks paljudest sihtpunktidest oli ka see rikkalikult loodusvaradega

⁴¹ J. N. Pieterse... P. 47.

⁴² P. D. Curtin... P. 378-379.

⁴³ Vt. lähemalt A. Gobineau. *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris. 1853. Vol. I.

⁴⁴ M. D. Biddiss. *Father of Racist Ideology. The Social and Political Thought of Count Gobineau*. New York 1970. P. 109. Vt. lisaks veel P. 421.

⁴⁵ Samas. P. 113.

⁴⁶ Samas. P. 421.

õnnistatud maanurk. Olulist tähendust omavad ka Lõuna-Aafrikas toimunud spetsiifilised arengud. Vaadates 19. sajandi Lõuna-Aafrikas toimunut, oli oluline osa ajaloo käigu määramisel afrikaaneritel. Kapi neemel loodud tugipunkt jäi üha kasvavale kolooniale peagi liiga kitsaks: voortrekkerid – rändavad buurid asusid sisemaa poole rändama. Oma rännakutel kohtusid nad bantude hulka kuuluvate sõjakate kosa⁴⁷ hõimudega. Alates 18. sajandi viimasest veerandist toimusid nende vahel suuremad ja väiksemad konfliktid, mis kestsid vahetpidamata peaaegu sada aastat. 1795. aastal – Napoleoni sõdade ajal okupeerisid Kapi koloonia inglased, korraks vallutasid selle tagasi hollandlased, ent inglaste kätte taas 1806. Sajandi jooksul oli see maa pidevate sõdade tallermaaks. Inglased, olles orjapidamise kaotamise eestvedajad, kaotasid selle Lõuna-Aafrikas hoolimata afrikaanerite vastuseisust 1834. aastal. Iseteadlikud afrikaanerid asusid selle peale rändama valgete poolt mitteasustatud sisemaadele. 1834-st kuni 1840. aastateni toimus buuride monumentaalne Suur Trek. Kui need 12-14000 buuri⁴⁸ lahkusid Briti territooriumilt, polnud nad ei eraldi etniline üksus kui rahvus, lihtsalt pioneer-farmerid ja karjused, hollandi päritolu, ühine agraarkultuur ja patriarhaalne perekondlik organisatsioon. Neid ühendas ühine religioosne kuuluvus Hollandi reformitud kirikusse ning etniline kontrast nii pärismaalaste, värviliste kui inglaste suhtes.⁴⁹ Esimene buuride vabariik loodi Natalis 1838. Britid deklareerisid, et Natal on eraldi Briti koloonia, kaitsmaks Durbani sadama huviseid. Buurid liikusid põhja poole, rajades Transvaali ja Oranje vabariigid, mille iseseisvust tunnustati brittide poolt sajandi keskel. Buuri riigid suutsid ainult säilitada oma rassilise ja kultuurilise identiteedi. Olles vastu brittide orjade vabastamise suhtes, taastasid nad selle oma aladel. Buuri kirikud ja valitsused sisemaal seadsid sisse eristuse rassi põhjal juba algusest peale.⁵⁰ Pärast Witwatersrandi kullaväljade avastamist sajandi kolmandas veerandis muutus brittide majanduslik huvi buuride territooriumite vastu nii vastupandamatuks, et alad otsustati võtta enda poliitilise kontrolli alla: buuride riigid annekteeriti 1899 ja 1902. 1910. aastal ühendati kaks buuri kolooniat koos Kapi koloonia ja Nataliga Lõuna-Aafrika Uniooniks.

⁴⁷ Erinevas kirjapildis esineb ka “*xhosa*” nime all.

⁴⁸ Encyclopædia Britannica 2002. Deluxe Edition CD-ROM.

⁴⁹ E. K. Francis. *Interethnic Relations: An essay in Sociological Theory*. Elsevier Scientific Publishing Co. New York 1976. P. 356.

⁵⁰ W. Beinart. *Twentieth-Century South-Africa*, Oxford University Press, 1994. P. 45-46.

Vaadates Lõuna-Aafrika ajalugu 19. sajandil, sobib siia konteksti hästi ühiskonnateadlase Gordon Allporti toodud stereotüüpide teket ja kinnistumist soodustav faktor – enda grupi nägemine erilise ja “ära valituna”. Esiteks pakkusid rändavate buuride kannatused ja vaenulik keskkond heroilisi müüte, millele sai rajada tugeva rahvusliku identiteedi – vastanduti nii inglastele kui kohalikele “primitiivsetele” pärismaalastele. Ühtsustunnet tugevdas veelgi isoleeritus muu maailma ideedest – suuresti kohandusid nad ääremaa elu karmide nõudmiste ja pärismaalastega konfliktidega omaenda traditsioonide baasil. Äärealade olulist on märkinud ka Emerich Francis, kes on võrrelnud omavahel Treki buure ja Kapi neemele püsima jäänud hollandlasi. Viimased pidasid võimalikuks hotentottide ja bantude järg-järgulist ühiskonda integreerimist. Voortrekkerid seevastu aga pidasid ebavõrdsust pöördumatuks. Nemad integreerisid pärismaalased ühiskonna madalamasse kategooriasse – nagu ka Kapi neemel tegelikult, kuid rõhutasid, et see on igavesti nii. Afrikaani valitsuse poolt rakendatud apartheid on süntees põhja ja lõuna vaadetest⁵¹.

Kolmanda olulise momendina rassiliste stereotüüpide kerkimisel võib tuua buuride jäiga teoloogilise raamistiku, milles nad elasid.

Kalvinismi spetsiifilist rolli on uurinud Gerhard Beckers⁵², kes peab tõenäoliseks, et kalvinismi fundamentaalsed uskumused ja praktikad on inspireerinud ja seadustanud buuride vaadet rassidevahelisele suhtele. Lahkusulisus oli laialt levinud vaid katekismusealast õpetust saanud Treki buuride seas. Nad otsisid piiblist otsest juhendit ja püüdsid leida Jumala tahet tegelikes sündmustes. Sel viisil asusid nad endid identifitseerima Valitud Rahvaga, kes on Töötatud Maa otsinguil, vaevatuna vaenlaste poolt. Nad järeldasid ka piiblist, et nende sotsiaalne struktuur ja majandus on ette kirjutatud Jumala poolt. Selliseid uskumusi on iseenesest paljudel sektidel, kuid buuridele oli enam tüüpiline usk jumalikust äravalitusest, mis õigustab nende domineerimist kõlbamatute üle, keda esindasid pärismaalased. Suure Treki edu kinnitas veelgi nende valitust. Teine buuride idee oli võidelda paganate ja barbarite vastu, kes on kurjuse kehastus; võimalus metslasi kodustada ja harida on aga piiratud nende sünnipärase kurjuse tõttu.

⁵¹ E. K. Francis. *Interethnic Relations...* P. 358.

⁵² Samas. P. 355-358.

Kohalike “metslaste” sünnipäraselt valgest madalam loomus kajastus väga ehedalt ka afrikaanerite varases kirjanduses 19. sajandil. Mustadest ja värvilistest kajastunud stereotüüpidesse on lisaks olemasolevatele tulnud täiendusi ja nüansse. Eelnevalt elevust tekitanud “kummalised” kombed on Lõuna-Aafrika valgele harjumuspäraseks muutunud ega vääri enam eraldi märkimist; must ja värviline inimene on nüüd “paigas” ning oma rolli ühiskonnas leidnud. Kui esimestest algusaastate stereotüüpidest ilmneb pigem kõrvaltvaataja põlgus “alamal” arenguastmel olevate endast erinevate kummaliste olendite suhtes, siis nüüdsest aafriklased ei ole lihtsalt üks eksootiline grupp, vaid muutunud lahutamatuks osaks afrikaaneri igapäevaelus. Milliseid stereotüüpseid rolle on mustad ja “värvilised” asunud omama selles reaalsuses?

Väga ilmekalt on seda väljendanud üks afrikaanerist kirjanduskriitik:

“Nagu meie maa metsikud loomad on andnud meile lood loomadest, nii on ka värvilised ja aafriklased tihedalt seotud afrikaanerite eluga, leides tee afrikaanerite juttudesse.⁵³

“Hotentotid” (mõiste ei viidanud enam nendele hõimudele, kellega 17. sajandist kokku puututi, vaid oli laienenud ka “värvilistele”) olid afrikaanerite juttudes ja mütoloogias täitmas järgmisi osasid või omadusi: tööjõud, koomilisuse allikas, sõjakus, keevaverelisuus, valjuhäälsus, alkoholilembus. Need rollid peegeldusid Afrikaani maalähedases kirjanduses 19. sajandil. Iseloomustav on mustade ja valgete karakterite vastandus just tõsiseltvõetavuse aspektist: kui valged afrikaaneriid võtavad sõna, on tekst täis tõsidust, vastates kohaliku elu karmusele, nende suhted on “südanlõhestavad”, täis traagikat ja “igavikulist kvaliteeti”. Mustad ilmuvad areenile kui klounid ja naljategemise objektid.⁵⁴ Ajaloolane Joseph Boskin on “koomilise neegri stereotüübi” kohta märkinud, kuidas selline musta mehe naeru ja koomika objektiks tegemine võtab temalt maskuliinsuse ja eneseväärikuse. Valgete eesmärk on muuta must mees jõuetuks potentsiaalse võistlejana

⁵³ V. A. February. Mind your color... P. 50.

⁵⁴ Samas. P. 35-38.

kõikvõimalikes eluvaldkondades,⁵⁵ viidates 18. sajandi lõpu, 19. sajandi alguse Ameerikas figureerinud analoogselle koomilisele tegelaskujule, Sambole.

Nii on ühte esimest tolleaegsete ja ka tänapäeval esinevate stereotüüpide seisukohalt olulist kirjatööd⁵⁶ sajand hiljem tunnustatud afrikaanerist kirjaniku Herman Charles Bosmani poolt järgmiselt: “Näidendile on omane koomilisus. Eriti ilmneb see siis, kui hotentoti karakterid asuvad lavale. See annab tunnistust autori teravast silmast märgata koomilisust värviliste vastastikkustes suhetes”, lisaks: ”Üks hotentott on nii sõjakas kui purjus, teine rahulikum, aga neile on kõigile ühine himu alkoholi järele.” “Milline inimene ei tunneks ära väljendeid ja žeste – tüüpilist värviliste ärplemist.”⁵⁷

Ka muudes afrikaanerite poolt kirjutatud teostes portreeriti “hotentoti” karakterid muretute, koomiliste, alkoholi armastavate, kergesti kaklusele minevatena ning moraalselt kombelõtvadena – omadused, mis esinevad ka tänapäeva värvilistele ja mustadele omistatud kriitilistes hinnangutes afrikaanerite poolt. Hotentoti karakterid satuvad alati naeruväärsetesse olukordadesse. “Hotentott on tembutaja, keda saab topelt haneks vedada.” “Hotentotid on vusserdajad, rumalad ja ilma moraalita.” Viimast väljendab suhtumine vangiminekusse kui tasuta majutusse koos toiduga, seda ei nähta kui moraalselt dilemmat.⁵⁸ Lisaks ei näita ükski tegelastest kõige õrnematki respekti seaduse vastu ja kõnelused vangide vahel annavad tunnistust hotentoti muretusest ja elujanust.” Von Wielligh sõnas oma romaani “Jakob Platie” eessõnas: “On kaks tõeliselt vaimukat rahvust päikese all: iirlased ja hotentotid – ilma, et nad püüaksid olla naljakad.” Tuuakse näide iseloomulikust mõttevahetusest kahe hotentotist tegelase vahel: “Kas tead, kallis, mis on mu suurim soov? Olla vana Robi baaris.” Teine patsutab teda õlale ja sõnab: “Oh sind, miks sul küll peab olema parem soov kui mul!” Lydia van Niekerk kirjutas oma kriitikas ühe 19. sajandi romaani kohta 1916. aastal: “Autor näitab, et tunneb hotentotti hästi. Nad armastavad juua ja üks hotentoti laps, kelles pole raasugi vaprust, on aga erakordselt naljakas, alati tembutab.” Isegi kui “hotentotid” üritavad rääkida tõsisel teemadel – näiteks oma

⁵⁵ J. L. Dates; W. Barlow. Split Image. African Americans in the Mass Media. Howard University Press Washington D.C. 1990. P. 6.

⁵⁶ Afrikaaneri E. Boniface'i raamat De Temperantisten (1832)

⁵⁷ V. A. February. Mind your color... P. 23-24.

⁵⁸ Samas. P. 26.

vabaduse ja omandi “vägistamisest”, neutraliseeritakse protestiv hääl teisalt poolt – sõnavahetus muutub farsiks.⁵⁹

Afrikaaneri silme läbi avanev pilt kõneleb lapsemeelse maailmaga muretutest veiderdavatest ja amoraalsetest “vusserdajatest”, kes ei ole võimelised funktsioneerima kui ratsionaalsed inimolendid ning kelle suurim ambitsioon on ennast purju juua ja kakelda. Kultuuriline imidž, väljendatuna kirjanduse kaudu, peegeldab ühest küljest olemasolevaid stereotüüpe, teisalt ei saanud oma mõju jätta avaldamata ka afrikaanerite ja inglaste poliitilisele mõtlemisele.

Pilt mustadest kui lapsemeelsetest ja tõsiseltvõetamatutest tegelastest oli oma ajastu kirjeldustes – nii populaarsetes reisikirjeldustes, romaanides, kooliõpikutes kui teaduses levinud norm. Oletati ka, et aafriklaste vaimne võimekus on nagu lapsel, lisaks on nad võimelised vaid imiteerima, mitte iseseisvalt mõtlema.⁶⁰ Antud stereotüüp muutis loomulikuks mustade suunas ettevõetud poliitika: kui mustanahalised on nagu lapsed, on eurooplaste kui “vanemate” õilsaks kohuseks neid juhtida ja õpetada. Paternalistlik vaade Lõuna-Aafrika “kafritele” ehk mustadele kajastub ilmekalt ka järgnevas peatükis käsitluse all olevas eestikeelses trükisõnas.

Kui afrikaani autorid nägid üksmeelselt “värvilisi” karaktereid naljaobjektina, siis mõjuka inglasest romaanikirjaniku Sarah Gertrude Millini jaoks olid need pidalitõbised, viidates ühes oma romaanis värvile kui haigusele, mida tema parema meelega ei saaks.⁶¹ Huvitava tahuna esines tema jt kirjanike teostes ka lummust ja kadedust mustade üle, kes kogu oma taandatuse juures näivad ometi palju vabamad ja rõõmsamad kui nende isandad.⁶² Ent inglased ei olnud kuni 20. sajandini heal arvamusel ka afrikaaneritest. Selles, mida võis pidada 20. sajandi alguse Lõuna-Aafrika rassiküsimuseks, ei olnud vastanduvad jõud mitte eurooplased ja aafriklased, vaid buurid ja britid. Stereotüübid, mida viimased buuride kohta omasid, on üsna sarnased pärismaalastele osaks pandud omadustega. Nii nimetati neid “tsiviliseerimata afrikaaneritest metslasteks, kes omavad vaid õrnõhukest valget

⁵⁹ V. A. February. *Mind your color...* P. 28-30.

⁶⁰ I. J. S. Mbaekwe. *The Images of Africa in Sweden before 1914*. Lund 1979. P. 150.

⁶¹ V. A. February. *Mind your color...* P. 51-54.

⁶² Samas. P. 60.

kihti”, veetes oma päevad logeledes ning kohvi juues. Ilmekas näide sellest, et kujutluspilt “teistest” ei sõltu mitte n-ö objektiivsetest etnilistest erinevustest, vaid teatud liiki sotsiaalsetest hierarhilisest suhtest.⁶³ Oma aja brittide hoiakuid ilmutab populaarse ja paljuloetud rahvakirjaniku John Buchani seiklusjutt õilsameelsest ja vaprast Inglise džentelmenist Davie’st, kelle targal juhtimisel suruti maha pärismaalaste mäss. Viimaseid esitatakse kui “hordi” ilma individuaalsuse või ratsionaalsuseta, nood on emotsionaalsed ning vastuvõtmatud valule. Oluliselt paremad pole ka afrikaanerid: primitiivsed inimesed, kes pole võimelised mõistma “valge mehe koormat”. “Segatõugu” karakter kehastab kurjust, väljendades sellega rassilise segunemise ja sotsiaalse allakäigu seotust. Kangelasest peategelane leiab kõige lõpuks veel varanduse – viidates sellele, kellel on õigus koloonia rikkustele.⁶⁴

Kahe valge kogukonna – inglaste ja afrikaanerite teravad suhted hakkasid siiski leebuma, kuid alles pärast Inglise-Buuri sõda (1899-1902). Esiplaanile tõusis arvulises vähemuses olevate valgete asunike soov säilitada poliitiline ja majanduslik ülevõim – rivaliteet valgete ja mustade vahel. Teooriad rasside kohta olid “tõestanud” mustade asumist valgetest madalamal arengutasemel. Teooriatele sekundeeris ka reaalsus. Mustadel oli tee ühiskonna kõrgematesse kihtidesse suuresti raskendatud, nii polnud neil ka võimalik kullakaevanduses lihtsat tööd tehes või teenijaametit pidades vastupidist tõestada. Seega ei nähtud võimalust riigi integreerimiseks üheks tervikuks, mis tähendanuks ka “primitiivsete hotentottide” poliitikasse kaasamist. Lõuna-Aafrika liidrid jõudsid seisukohale, et ainult erinevaid rassigruppe üksteisest lahus hoides, millega nende omavahelised kontaktid oleksid miinimumini viidud, on võimalik vältida kaost ja veriseid kokkupõrkeid. Kuigi poliitilises retoorikas rõhutati mõlema poole kasu, rääkis tegelikkus teist keelt. Rassilise eraldatuse alternatiiv – integratsioon oleks tähendanud valgete haihtumist ning nende poolt 20. sajandi alguseks loodud moodsa ja lääneliku ühiskonna kadu.

⁶³ J. N. Pieterse. White on Black... P. 104.

⁶⁴ W. Beinart. Twentieth-Century South-Africa, Oxford University Press, 1994. P. 68-69 Mida kirjanik Buchan on kirjeldanud oma ülaloodud populaarses raamatus, väljendatakse tunduvalt kaalutletumal viisil SANAC’i (Lõuna Aafrika Pärismaalaste Asjade Komisjon) raportis 1905, kus rassilist segunemist nähti väga ebasoovitavana mõlemale poolele, mis teeb tunduvalt raskemaks säilitada absoluutselt vajalikud poliitilised ja sotsiaalsed eristused. Samas.

Valgete afrikaanerite ja inglaste argumentides on ka omajagu tõtt. Tõepoolest ei oleks selles staadiumis olnud mõeldav valgete ja mustade poolt ühiselt hallatav riik. Viimased olid lähtuvalt valge mehe poolt loodud tsivilisatsiooni etalonist madalamal tasemel. Tulenevalt eelnevatel sajanditel rakendatud poliitikast – mustade võrdsustumine orjaga või surumine valge poolt loodud ühiskonnas marginaalsetesse kihtidesse, oli lõhe nende vahel veelgi suurenenud. Mustadel oli ära lõigatud ka tee oma arengule. Nii oli tõepoolest kujuteldamatu “kraalis” savionnide vahel toimetava “hotentotti” üleöö kaasamine riigiasjade otsustamisprotsessidesse. Üheskoos riigi valitsemine eeldanuks koos arenemist juba esimestest kontaktidest peale. Ent ka selleks ajaks olid need kaks maailma liiga erinevad. Nii seisid 20. sajandi alguse Lõuna-Aafrika võimuliidrid silmitsi ka oma eelkäijate poolt loodud ideoloogiate ning tegude tagajärgedega. Nead, mitte 20. sajandi poliitikud olid sellisele jäigale nahavärvist lähtuvale kastsüsteemile aluse pannud. Inimõigusi rikkuva ühiskonna ja režiimi⁶⁵ loomise eest on afrikaanereid ning britte kerge hukka mõista, kuid teisest küljest polnud neil toimunud arenguid arvesse võttes ellujäämiseks⁶⁶ muid valikuid. 1948. aastal apartheidipoliitikanä formuleeritud režiimi radadele oldi astunud juba sajandeid tagasi.

⁶⁵ Olulise seadusena võib nimetada 1913. aasta põliselanike maaseadust (*Natives Land Act*), millega kinnitati valgetele 87%, kuna mustadele jäi vaid 13% maast, väljaspool seda oli viimastel maa omamine ja rentimine keelatud. Sellega rööviti iseseisva Aafrika põllumajanduse viimasedki riismed, muutes mustanahalised paigast paika (enamasti linnadesse) rändavateks maatuteks palgatöölisteks. B. Schiff. *The Africaners after Apartheid* // *Current History*. May 1996. P. 217.

⁶⁶ Keskeltläbi 2 miljonit valget *versus* 7 miljonit musta ja värvilist kahe maailmasõja vahel.

3. Eestikeelses trükisõnas kajastunud representatsioonid ja stereotüübid mustanahalistest (apartheidipoliitika kujunemise perioodil)

Alljärgnevas peatükis eestikeelse trükisõna kajastused Lõuna-Aafrika Unioonis elavatest mustanahalistest ning nende suunas ettevõetud poliitikast. Käsitleva ajaperiood – peamiselt 1920.-30. aastad kujutavad endast ka apartheidirežiimi formeerumise perioodi. Kuidas on kohtunud ja kombineerunud eestlases kohalikud Lõuna-Aafrika Uniooni olud ja vaated ning teisalt üldiselt Lääne maailmas valitsev suhtumine, kolmandaks – eestlase enese pagas? Kasutatav meetod trükisõna käsitlemisel on kvalitatiivne. Kõige sagedamini esinevad mustanahaliste ja nendega seotud representatsioonid on lähtuvalt nende sisust grupeeritud pinnale kerkinud ‘teemade’ alla. Antud teema juurde on ära toodud ka vastavad tsitaadid, mis seda (stereotüüpset) arvamust väljendavad ja edasi annavad. Mustanahalistega seotud representatsioonid võib jagada kaheks. Esiteks, mustanahaliste kohast ühiskonnas, rassilise eraldatuse poliitikast. Teiseks, nendele omistatud omadused, mis loogiliselt “põhjendavad” mustade asumist ühiskonnas hierarhiaredeli madalaimal pulgal.

Kuna arvamuseavaldajad on peamiselt Lõuna-Aafrika Unioonis elavad väliseestlased, siis alljärgnevalt lühidalt ülevaade eesti kogukonnast selles kauges maanurgas. Kuigi Eesti esimesed teadaolevad kontaktid Lõuna-Aafrikaga ulatuvad tagasi 18. sajandi lõppu, oli tegu on pigem läbisõitjatega.¹ Püsikoloonia kujunemisest rääkida saab alates 1920. aastate lõpus. Algust seostatakse endise kaubandus-tööstusministeeriumi ametniku Endel Muna saabumisega Lõuna-Aafrikasse 1927. aastal. Viimane tegeles farminudusega, hiljem kvalifitseerus ümber fotograafiks ja rajas oma stuudio ühes Durbanis lähedases linnakeses. Peagi järgnes ka teisi eestlasi: farmer Arnold Lätti, kaevandusinsener Artur Aleksander Linholm, karusnahaspetsialist Georg Mertens, farmer Richard Lätti, fotograaf ja äriees H. Vomm jpt. Paljud kutsusid järele oma sugulasi, sest hakkajale inimesele olid Lõuna-

¹ Vt lähemalt K. Hiiemaa. Eestlaste etnilisest mälestusest Lõuna-Aafrika näite põhjal. // Kultuur ja mälu: konverentsi materjale. Tartu, 2001. Lk. 162-173.

Aafrika Unioonis head elu- ja töötingimused ning kliima oli ka tervislik² Teise maailmasõja alguseks oli eestlasi seal juba umbes 30.³ Ülalnimetatutest mitmed (Linholm, Lätti jt) ei pidanud paljuks ka kodumaa eestlasi kaugel Lõuna-Aafrika Uniooni oludega kurssi viia.

3.1. Lõuna-Aafrika Unioon – valge oaas Mustal mandril

Enne mustanahaliste juurde minemist on oluline teada, mismoodi eestlane Lõuna-Aafrika Uniooni üleüldiselt nägi. Taustsüsteem ja selle tajumine omab ühiskonnas esinevate nähtuste hindamisel kaalukat mõju. Huviga võib tõdeda, et lisaks stereotüüpide kajastamisele Eesti autorite poolt, toimub ka ühe olemasoleva kummutamine.

Oletada võib, et Aafrika on eestlase jaoks tähistanud midagi “metsikut”, kus inimesed veel eelajaloolises ajas “ürginimese” kombel oma elu elavad.⁴ “Hotentottide ja kafrite⁵ maa” ning tsivilisatsioon tunduvad teineteist välistatavat.

“Tekkinud üleöö ei millestki, imekiirelt arenenud telkidest plekkputkadeni ja sealt moodsate ehitisteni, milliseid vaadates tunnend end kuskil Lääne-Euroopa suurlinnas, mitte aga kafrite ja hotentottide maal.”⁶ Arvamus Lõuna-Aafrikast kui metsikust maast kummutatakse – nii iseenda jaoks kui lugejaile. Lõuna-Aafrika on läänelik maa, seda *hoolimata* seal elavatest neegritest, kes on lihtsalt “eksootiline” ilmestus ja lisand: “Asjaolu, et silmasin rohkel arvul värvilisi ning musti inimesi valgete hulgas, oli pea ainus tõendus sellest, et viibin eksootilisel maal.”⁷

“/.../ unustad, et oled Aafrikas. Olles tulnud tõelise “musta” Aafrika südamest, ei jõudnud ma küllalt ära imestada selle linna euroopaliku mulje üle. Suured moodsad ehitused ja ärid,

² Välis-Eesti Almanak 5.1936. Lk. 125.

³ O-M. Klaassen. Eesti suhetest Lõuna-Aafrika Uniooniga aastail 1918-1940 // Kleio nr 4. Ajaloo ajakiri. Tartu 1991. Lk. 41.

⁴ N. Aus. Aafrika ja aafriklased Eesti varasemas kirjasõnas. Stereotüüpide kujunemine. Diplomitöö. Tartu 1993.

⁵ Töö autor lähtub antud sõna kasutamisel siin ja edaspidi originaalis kasutatavast kirjapildist.

⁶ Päevaleht 13.04.1931.

tuhanded autod ja omnibussid ja trammid, kiire töö- ja elutempo, igal pool valged inimesed, kelle hulka mõni must *boy* on nagu ära eksinud. Aafrikast mitte jälgegi. Johannesburg - tahtmatult pidin endalt küsima, kas tõesti see uhke linn on asutatud alles 50 aasta eest? Tuli meelde kuuldu ja loetu sellest, milliste raskustega peavad inglased võitlema Lõuna-Aafrikas - buuride ja inglaste vastuolu, hävitav kuivus ja selle tagajärjel ebasoodsad põllumajanduslikud olud, rohutirtsude nuhtlus, värviliste probleemid jne. Johannesburgis ei olnud küll midagi märgata neist raskusist...”⁸

“Olin maandunud Lõuna-Aafrikas teatava eelarvamisega olude suhtes ja nüüd sai mulle pea igal sammul osaks üks üllatus teise järel.”⁹

“Ühesõnaga, ettekujutus, et Lõuna-Aafrika veel metsik maa, on täiesti ekslik. Seal on samuti suured tööstuslikud ja kaubanduslikud ettevõtted, nagu mujal maailmaski”¹⁰

Eesti Päevalehe lugejatele toob Vladimir Padva teadmiseks, et Lõuna-Aafrika kombed on tunduvalt teistsugused kui Eestis. Ja selles pole midagi imestada, sest “on ju kõik siin vastupidi: jaanipäev on talvel ja jõulud suvel; päike liigub paremalt vasakule ning seisab lõuna ajal põhjas,” kirjutab ta naljaga pooleks, kiites edasi Johannesburgi, mida 50 aastat tagasi olemaski ei olnud.¹¹

Imetlus selle Mustal mandril asuva lääneliku ja valge oaasi vastu on üleüldine. Kiidusõnad on suunatud afrikaaneritele, kes hoolimata kõikidest probleemidest on suutnud selle luua ja säilitada. Selline vaimustus loob baasi mustade-valgete suhete hindamiseks tugevalt valge afrikaaneri kasuks: pole kerge hukka mõista kedagi, kes on sellise “üllatusi täis” euroopaliku maailma loonud.

See ilmneb kujukalt rassilise eraldatuse poliitika hindamisel, millest alljärgnevalt.

⁷ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal (Lõuna-Aafrikas). Tallinna Eesti kirjastus-ühisus. 1933. Lk. 36.

⁸ Välis-Eesti Almanak 12. 1937. Lk. 349.

⁹ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 36.

¹⁰ Samas. Lk. 71.

¹¹ Päevaleht 5.09.1937.

3. 2. Rassilisest eraldatusest

Sisulise apartheidipoliitika¹² üks peamisi põhimõtteid on rasside lahus hoidmine. 1920-30. aastad kujutasid endast rassilise eraldatuse kõrghetki. Seega on ootuspärane, et just selles “neegritesse” puutuvast valdkonnas on eestlased palju sõna võtnud. Lõuna-Aafrika Uniooni värvipoliitikat nähakse valgete vaatenurgast – tema huvides olevana.

“Kahe miljoni valge elaniku kohta elab unioonis seitse miljonit musta ja värvilist, milline suur ülekaal sundis valgeid tarvitusele võtma abinõusid, mis nende julgeoleku ja elu kindlustaks. Kui seda poleks tehtud, oleks valgetel varsti kitsas käes olnud, sest mustad võistlejad oleksid kiirelt hulga odavama tasu eest kõik töökohad oma kätte kiskunud. [Värvitõkkega]¹³ on Lõuna-Aafrikas kafritel võimatuks tehtud ameteid pidada, millised on seaduse järgi eurooplase eesõigus. Inglisemeelsed ringkonnad püüavad küll kafritele vähehaaval valgetega üheväärtuslikke õigusi anda, kuid buurid raiuvad sellele kõige jõuga vastu, nähes selles esiteks oma mugavama elu raskenemist ja lõpuks võiks see ehk valgele rassile saatuslikuks saada.”¹⁴

Georg Popoff kirjutab Londonist. “Teatavasti kõrgele ja vastutusrikkale kohtadele musta ei lasta üldse. See valge ja musta eritlemine viiakse Lõuna-Aafrika kullapiirikonnas läbi palju suurema valjusega kui kusagil mujal maailmas.”¹⁵

“Pealegi on see tarvilik valge enda huvides, sest niimoodi saab ta endale odavat tööjõudu ja ka kaffer ise teenib tarvilikku raha maksude maksmiseks. Linnades on igal pool erilised pärismaalaste linnaosad, kus ainult mustad ja värvilised elutsevad.”¹⁶

Sõnavõttude neutraalne toon ei jäta ruumi värvipoliitika moraalsetele dilemmadele, mis ei teki üleüldse küsimuse allagi. Emotsionaalsem ja kirglikum on selles osas Vladimir Padva mõtteavaldus: “Kas teate, et politseinikul – neegril – pole õigust valget kurjategijat kinni

¹² Juriidiliselt formuleeriti režiim apartheidipoliitikana küll 1948. aastal. Faktiliselt eksisteeris antud poliitika ka varem.

¹³ Siin ja edaspidi on nurksulgudes kontekstist tulenev selgitus, mitte otsesitaadist. (Et mitte ära tuua kogu lõiku.)

¹⁴ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 20-22.

¹⁵ Päevaleht 18.09. 1933.

¹⁶ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 22.

võtta, isegi kui tabab viimase kuriteo toimepanemisel? Ta peab kutsuma kohale valge politseiniku, kes siis arreteerib kurjategija. Piits on seaduslik karistusabinõu mustade jaoks Lõuna-Aafrikas. Kallaletungimine valgele naisterahvale on surmanuhtlusega karistatav. Õhtul peale kella üheksat on neegritel keelatud liikuda tänavatel. Selleks peab neil olema eriline kirjalik luba oma peremeestelt.”¹⁷

Rassieralduspoliitika alla kuulus ka perekonnaelu reglementeerimine. Sellest kirjutab Linholm: “Mis aga uniooni seadusega mustal mehel seadustega absoluutselt võimatu on, on abiellumine valge naise ja kuigi valge mees endale musta naise võib võtta. Segaabieludest sündinud lapsed, värvilised - *colored people* - on selle abielu suurim pahe. Need olevused on küll intelligentsemad kui kafrid¹⁸, jäävad aga valgetest siiski taha, neid ei salli kafrid enda keskel ja ka valged hoiavad nendest eemale. See teeb segavereliste meele kibedaks ja nad vihkavad nii valgeid kui musti.” Edasi kirjeldab Linholm ühte juhtumit, kus üks valge noormees tutvus kena valge neiuga. Selgudes, et tema “daam on tegelikult värviline, kuigi välimuselt eksitavalt sarnane valgega, lasi noormees kui õige lõuna-aafriklane ahviikiirusega jalga, jättes teejoomise kus see ja teine, et aga saaks eemale häbistavast tutvusest.”¹⁹ Viimasest repliigist ei kuma läbi mitte ainuüksi rassilise eraldatuse aktsepteerimist, vaid ka heakskiitu sellele: lähema tutvuse sobitamine inimesega, kelle soontes voolab musta verd, on häbistav ja seda üks “õige” lõuna-aafriklane ei tee.

Linholm kõneleb ka sellest, et kafritel on kitsendustele vaatamata võimalused teha kena karjääri, nende jaoks on olemas eraldi keskkoolid ja ülikooli hariduse võivad nad juba Inglismaal omandada. Tagasi tulles oma kodumaale hakkavad nad oma erialal tööle musta rahva hulgas – neid olevat küll vähe, ent oma elujärje parandamiseks on mustadel tee lahti.²⁰

¹⁷ Päevaleht 5.09.1937.

¹⁸ Värviliste pidamine mustadest intelligentsemaks on sellele perioodile tüüpiline (ka USA-s peeti mulatte 20. sajandi algul arukamateks). Siinkohal tuleb mängu küsimus kausaalsusest. Sageli on just see olnud “tõestuseks” sellest, et valge vere üleolekust positiivse mõju näol. Tähele on jäetud panemata, et paljud musta ja valge järeltulijad elavad lihtsalt paremates sotsiaalsetes oludes, omades sellel läbi suuremaid võimalusi haridusele jne.

¹⁹ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 26-27.

²⁰ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 26.

Nii jäetakse mustadele nende halva elujärje osas osa vastutust ka neile endile. Kõik võimalused on olemas – kes neid ei kasuta, näib ise süüdi olevat.

Läbisaamist valgete ja mustade vahel peab Linholm kaunis heaks, siiski suhtuvad inglased kafritesse paremini, kuna “buur nüüdki tihtilugu kipub peksma musta iga väiksema süüteo eest.”²¹ Ent paremad ajad on ka afrikaaneritele möödas: “Tihti kuuleb, kui mõni vana buur kaebab, et kus “vanal heal ajal võis mustadele niipalju piitsa anda kui süda kutsus, või isegi ilma suurema jututa mõne kafri teise ilma saadab, kuna nüüdsel ajal aga kohe paar naela trahvi kaela kukub, kui veidikene saapagagi mustale istekohale põrutada. Mahanottimisest ei maksa rääkidagi, selle eest saab kohe sunnitööd. Viletsad ajad on, kurdetakse.”²²

Rassieralduspoliitikat analüüsib sügavamalt Kaul-Andrus Kadak. Siinkohal tuleb ilmselt ühest küljest mängu autori avar maailmapilt. Ta püüdis asja sügavamalt mõista ehk “näha maski tagant inimest ennast” neilt nägudelt, mis talle alguses ühetaoliselt tõmmud tundusid.²³ Teisalt on oma osa ajalisel distantsil – kirjutamise hetkel on selleks ajaks juba ametlikult apartheidipoliitikana formuleeritud režiim eksisteerinud kauem, lisaks oli tekkinud ka rahvusvaheline surve väljastpoolt. Kui eelpool kõnelejatele oli rassiline eraldatus enesestmõistetav ja ainumõeldav poliitika, siis Kadak on asunud kohati ka kahtlevale positsioonile. “Kuigi selline vahepidamine väldib võimalikud hõõrumised ja kokkupõrked rassilisel pinnal, on kogu apartheidi süsteem oma seadustähelises ja tegelikus rakendustes tihti pedantselt väiklane ning haavab inimväärtuse tunnet.”²⁴ Samas ei ole Lõuna-Aafrika multirassilise ühiskonnaga seotud probleemide lahendamine kaugeltki lihtne ülesanne. “Mingi vähegi eluliselt lahendusviisi soovitamine eeldaks soovitaja põhjalikku olude tundmist. Vaatamata sellele on tarku nõuandjaid hulgaliselt ning maailm tuleb valmis retseptidega õpetama ja noomima, kuidas olla ja kuidas mitte olla. Enamasti on aga esitatud õpetussõnad ja seisukohtadel vähe pistmist siinse tegelikkuse ja paratamatusega. Valge valitsev elanikkond, kes on viinud Lõuna-Aafrika läänemaise kultuuri ja tsivilisatsiooni kõrgele tasemele, on asetatud valiku ette, kas säiluda või mitte

²¹ Samas. Lk. 33.

²² Samas. Lk. 22.

²³ K-A. Kadak. Mitme taeva all. Kirjastus Välis-Eesti & EMP Stockholm. 1974. P. 214. Vt lisaks Lk. 243-244.

²⁴ Samas. Lk. 250.

säiluda. Ühtlase ja üldise hääleõiguse päevapealt kehtimapaneku puhul läheks riigivõim praeguses Lõuna-Aafrikas paratamatult mustade kätte ning see tähendaks valgete elu või vähemalt seniste eluviiside lõppu. Nagu tõendavad kogemused iseseisvaks saanud põhjapoolsete mustarassiliste riikide valitsemisvõtteis, tähendaks see ühtlasi osade vahetust ajaloo liigategemise lehekülgedel.” Jäädes siiski selle juurde kindlaks, et “rasside ja rahvaste territoriaalne eraldamine on võimaluseks, millele senini pole leitud paremat alternatiivi.”²⁵

Ühtlasi märkab Kadak musta-valge dihhotoomias ka vaese-rikka, mitte ainult kahe värvi vastandumist: “Selgus, et seltskondlikku suhtlemist valge ja musta vahel ei ole, ega ole siis ka suuremat eraviisilist keskustelu. Pole seda muuski maailmas rikka ja vaese vahel, kes teab kui palju rohkem, kui just tarvilik. Selle asemel seab täispuhutud hoiak ehk peenemas keeles distants inimestevahelise suhtlemise.”²⁶

Rassilise eraldatuse poliitika puhul on tegemist mitmetahulise nähtusega, mida on kergem hinnata kõrvalt kui selle keskel olles. Afrikaanerite loodud moodne ja valge ühiskond on hästi funktsioneeriv ja äratav ülejuhul imetlust. Soovitus kohelda musti ja värvilisi võrdväärsena, anda neile hääleõigus jne, teeks võimalikuks loodu kao, “osade vahetumise ajaloo liigategemise lehekülgedel”, mis koguni võib valgele rassile saatuslikuks saada. Kui kahe maailmasõja vahelised sõnavõttudes (Linholm) ei püstitu autori poolt mingeid moraalseid dilemmasid, paiguti on tekst koguni humoorikas, siis tunduvalt hilisem – Kadaku arutluskäik näeb probleemi laiemana – apartheid on kahetsusväärne, ent paremat võimalust multirassilise ühiskonna funktsioneerimiseks pole – olles juba kord selle tee valinud, pole lihtne tagasi pöörata.

3.3. “Neeгри” omadustest

Ülaltoodust hargneb loogiliselt järgmine teema – “kafri”, neegri, musta stereotüüpsed omadused, olemus – faktorid, mille pinnalt on kerkinud hirm “superühiskonna” kadumise ees – ei tuleks see ju kõne alla, kui musti nähtaks kui võrdseid koostööpartnereid. Kas

²⁵ K-A. Kadak. Mitme taeva all.... Lk. 251-252.

²⁶ Samas. Lk. 219.

nemad on valmis ja suutelised selles valge poolt loodud ühiskonnas koos afrikaaneritega edasist elukorraldust ajama? Pilvelõhkujate vahel ekslev esimese põlvkonna “linnaneeger” mõjub seal võõrkehana, samamoodi kui frakis valge mees “kraalis” savionnide keskel. Kummalgi poleks sellisesse uude ja harjumuspärase keskkonda visatuna kerge läbi lüüa, paraku on ajalugu nõnda kujunenud, et mustadel on tulnud kohanduda valge mehe kommete ja eluga, mitte vastupidi.

Musti, kafreid, neegreid, kuigi nende intellektuaalne allajäämine valgele on väljaspool kahtlust, nähakse eestlase silmis üldjoontes siiski positiivsete ja sümpaatsete tegelastena: “Oma hingelaadilt aga on neegrid küllalt õrnatundelised, viisakad - ühesõnaga *üsnä huvitav rahvas*. Oma au, õiguse ja perekonna eest astub neeger alati südilt välja.”²⁷ “Kaffer on ses suhtes hoopis ette poiss - teeb tööd niipalju kui kafri kohus ja ei näita hambaid ega ole kuri loomult [erinevalt pilusilmsetest hiinlastest]”²⁸ “Kehvikute hulgas on valged siin üldiselt märksa süngema käitumisega kui neegrid. Mustade häid iseloomujooni on eriti palju hotentottidel - nad on heasüdamlikud, ausad ja võrdlemisi töökad.”²⁹ – Seega ei edasta eestlased neegritele tavapäraselt omistatavat stereotüüpi, laiskust. Eestlastest autorid, kuigi neist enamus on kirjutamise ajaks aastaid LAU-s elanud, on siiski pigem kõrvaltvaatajad ega oma afrikaanerite sajandite pikkust tausta, selles suhtes pole nende sõnavõttudes põlgust ja viha. Puudu pole küll üleolekutundest, ent toon on siiski sõbralik. Alljärgnevalt trükisõnast pinnale kerkinud stereotüüpsetest neegriomadustest.

Neegrid on muretud. Levinud neegrite kohta käiv stereotüüp on muretu üks-päev-korraga elamine. Valgele, kelle mentaliteedi üheks osaks on töö väärtustamine, tekitab “kookospalmi all lamav neeger” võõristust. Mitmete uuringute järgi tulenevad paljud mustade vastased hoiakud väärtustest, mis käivad kaasas protestantliku eetikaga, nagu raske töö, individuaalne saavutus ja distsipliin.³⁰ Sotsiaalsed hüved tuleb ära teenida – tähendagu see pealegi ka töö tegemist töö enese pärast. Rassiline eelarvamus tuleb sel

²⁷ Välis-Eesti Almanak 12. 1938. Lk. 361.

²⁸ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... 1933. Lk. 11.

²⁹ Välis-Eesti Almanak 12. 1938. Lk. 362.

³⁰ M. Augoustinos; I. Walker. Social Cogniton. Sage Publications. 1995. P. 232-233.

kombel osaliselt sümbolilisest vimmast, mitte niivõrd käegakatsutavast ohust. Nii võib stereotüüp “muretust neegrist” olla kaugeleulatuvate tagajärgedega. Muretuse ja vastutusvõimetuse vahele on kerge võrdusmärki tõmmata; sel kombel moodustavad juba üksi need iseenesest piisavalt veenva omaduste komplekti vastutusrikastele positsioonidele ligipääsu takistamise osas.

Protestantlikust tööetikast kõrgelt lugupidavad eestlased on neegrite muretusest rääkides võrdlemisi tagasihoidlikud:

“Kõigi neegrite üldiseks ja ühiseks iseloomuomaduseks on aga muretu olek. Peavarjuks neegrile piisab hurtsikust, mille ta lööb üles päeva-paariga, kinnitades selleks postid maasse, ja postide vahed täidab hagude ja poriga. Hurtsiku katus aga laotakse heintest, valides selleks vaid sellist heina, mis kõige rohkem kättesaadav juhtub olema. Raha, mis teenitakse, viiakse poodi suhkru, kohvi, tubaka ja leivajahu ostmiseks.”³¹

Neegrite muretuse kohta toob Lätti ka ühe toreda näite:

“Meenub lugu ühest perekonnaga neegrist, kelle hurtsik juhtus põlema tuhaks. Tulle jäid ka kõik neegri riided, perekond pääses vaid särgiväel. Ja kui siis neegri peremees temale õnnetuse puhul kinkis kaks naelsterlingit, läks neeger poodi ja ostis ühe naela eest paar hilpu endale ja lastele teise naela eest – kitarr. Kui eestlase vaimulaadile selline toiming paistab arusaamatuna, siis siin aga ei pööra sellele keegi kuigi suurt tähelepanu ega avalda võõrastust, nagu oleks see loomulik nähtus.”³²

“Loetu põhjal võiks ehk tulla arvamisele, et must on masendunud või õnnetu. Hoopiski mitte. Põhiselt on must rõõmus ja hooletult muretu. Elab vaid tänasele päevale. Töö on vaid äraelamise võimalus. Andmise ja saamise leiab olevat loomuliku, sest sõbrad ja omainimesed jagavad kõike endastmõistetavalt.”³³

Tööd on aafrika elanik teinud vaid nii palju, kui igapäevaseks eluks hädatarvilik.³⁴

³¹ Välis-Eesti Almanak 12. 1938. Lk. 362.

³² Samas.

³³ K-A. Kadak. Mitme taeva all.... 1974. Lk. 220.

³⁴ Samas. Lk. 248.

Ent sealjuures ei jäeta eestlaste poolt mainimata ka neegri töökust. Muretus ja töökus ei ole teineteisele vastanduvad omadused. Muretus väljendub pigem töövälise aja “vabas” kasutamises.

Haaravalt annab musta mõttekäiku edasi Kaul-Andrus Kadak: “Teinekord üllatab must oma valget kaasinimest ootamatute mõttekäikudega, kuni märkad, et need ongi ta pärisolemuse põhitõdesid. Taevalaotuse all lendas lennuk. “Ma ei saa aru, milleks nad sinna taeva alla lähevad,” tähendas must. “Noh, ikka selleks, et saada ühes paigast teise ja kiiremini.” “Aga mis tähtsust on kiirusel?” “Läheb vähem aega kaduma.” “Sellest ma ei saa aru. Kuidas läheb aeg kaduma. Aeg on ikka sama.” “Jah, seda küll, aga sama aja kestel võib inimene ära teha enam.” “Aga miks teha enam, kui just mõnus ja meele järgi. Inimene teeb nii palju kui teeb ja mis on üle suutmise, on paha.” Kui siis jääd kuulnud mediteerima ja mõtlema euroopaliku kultuuri piirkonnas tähtsaks peetavat materiaalse progressiga seotud *rat race*’i ja ülejalajaajamist, samaaegset vaimset mandumist ja elurõõmu puudumist, siis hakkad kahtlema ja küsima, kas see materiaalne ja tehniline edu elu mugavuste suunas ongi inimese sisemiseks õnneks ja rahuloluks nii päratu oluline, kui meie mustanahaline Aafrika mees näib olevat märksa õnnelikum oma väikse piskuga.”³⁵

“Muretu” neeger ilmub siin pigem positiivse tegelasena, kes vaatamata kõigele suudab endast elurõõmu säilitada, äratades halvimal juhul võõristust. Viimase näite puhul koguni kergitas küsimuse õnne, elurõõmu ning raha suhetest, kallutades vaekausi koguni “muretu” neegri poole.

Neegrid on rõõmsad. Need rõõmsad ja lõbusad olevused armastavad alalõpmata lobiseda ja naerda igal võimalikul juhul, tihti isegi ilma suurema põhjusega.³⁶

Neegrid on musikaalsed. Näide ka positiivsest stereotüübist. Padva kirjutab: “Muuseas on neegrid väga musikaalsed. Rütm on neil veres ja nad laulavad taktis iga töö juurde. Pühapäeviti korraldavad nad oma kullakaevanduste laagrites “sõjatantse”, mida igaüks, kes Lõuna-Aafrikasse tuleb peaks nägema... ja nende rütm on kaasakiskuv.”³⁷

³⁵ K-A. Kadak. Mitme taeva all.... 1974. Lk. 247.

³⁶ Välis-Eesti Almanak 12. 1938. Lk. 361.

³⁷ Päevaleht 5.09. 1937.

Neegrid kannatavad valu. Valutaluvus on eriti levinud stereotüüp 19. sajandil, mida kasutati koguni teaduslikus mõtlemises (Nietzsche asetab neegrid ka läbi vähese valutundlikkuse inimhierarhia madalamale astmele.³⁸) “Kafrid kannatavad metsikut valu. Kanged mehed küll valu kannatama! Väikese tähtsusega valu paneb nad ennem töinama, sest olen näinud, kui kaffer veidi sõrme lõikab, siis on kohe nutumaik suus, tõsise valu kannatavad aga sangarlikult.”³⁹

Neeger on valgest mehest allpool asuv. Mustade asumine rasside hierarhia alumisel pulgal oli kujunenud oma ajastu mõttemaailma valitsevaks normiks. Seetõttu on koguni üllatav leida üks selle standardi üle imestav mõtteavaldus: “Lõuna-Aafrikas ei peeta neegreid inimesteks. Siin öeldakse, et neegrid erinevad füsioloogiliselt valgetest samavõrra, nagu erinevad loomad inimestest. Nende aju olevat ehitatud teisiti ja see võtvat enne sajandeid aega, kuni nad jõuaksid sama kõrgele arenemisastmele kui valged. See on siinseile veendumuseks ning *asjata on vaielda nendega selle üle.*”⁴⁰

Neegreid vaadatakse kui inimesi, kes on oma arengus selles astmes, kus asusid valged eelajaloolises ajas. Küsimus ei ole mitte *oma* arengus ja selle suundade järgmises, vaid eurooplasele, valgele “järelejõudmises”, tema tasandile arenemisel. Mingit muud võimalust ega arengut kui Lääne maailma suunas, ei eksisteeri. “Ometi ei saa ju kaffer eurooplase tasapinnani areneda ainult mõne aasta jooksul, võttis see eurooplastelgi mitutuhat aastat kafri tasapinnalt praeguse tsivilisatsiooni seisukohani areneda, kuidas võib seda siis must mees niiõelda üleöö koopainimesest kultuurinimeseks saada. Selles punktis olen ma küll buuridega ühel arvamisel kõigi inglise filantroopide ja idealistide kiuste.”⁴¹

Neegri valgetest madalam intellektuaalsus võrreldes valgega on väljaspool kahtlust. Valitseb suhtumine: kui juba valge mees teeb – (midagi, mis on autori poolt taunitud, näiteks on ebausku kütkeis), siis lihtne neeger ammugi. Või: kui juba lihtne kafri-*poiss* oskab (midagi, mis on autori poolt heaks kiidetud), siis kus selle häbi ots, kui valge mees ei

³⁸ S. L. Gilman. On Blackness.... P. 116-118.

³⁹ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 54.

⁴⁰ Päevaleht 5.09.1937.

⁴¹ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 24-25.

oska. (Vt alljärgnevat kahte näidet). Olgu öeldud, et allkirjeldatud “*poisi*” puhul on tegemist täiskasvanud turske mehega.

“Seistes eurooplasega võrreldes intellektuaalselt palju madalamal arenemisastmel, on kafrid loomulikult äärmiselt ebausklikud. On ju eurooplastegi hulgas liialt palju ebausukalduvustega inimesi ja miks ei peaks üks *lihtne* kaffer seda enam kõiksugu nõia- ja tondilugudesse uskuma kui ta isegi valgelt mehelt vahel saab eeskuju. Kaljukindlalt usub must mees nõidust ja nõidade ees on tal suur aukartus. Need nõiad moodustavad niiöelda arstide klassi kafrite hulgas, kuigi nad rohkem on soolapuhujad kui arstid, ja segades kokku kõiksugu võimatuid sodisid, müüvad neid kalli hinna eest *lihtsameelsele* mustale. Zulu kafrid usuvad hauatagust elu. Tsivilisatsiooni tungimine ka eraldatumaisse kohtadesse on siiski juba tumestamas pöörase ebausumõõjusid.”⁴²

“Ent päris lollid poisid need kafrid siiski polevat”, kirjeldab Linholm ja kirjeldab üht neegrit, kes oli kuulmise järgi õppinud ära mitukümmend eestikeelset sõna, tuues seda eeskujuks aastakümneid Eestis elanud muulastele, kes ikka veel pole eesti keelt ära õppinud. “...võiksid sellelt suulu kafrilt head eeskuju võtta, sest kui juba lihtne neeger eesti keelest jagu saab, kus siis ometi selle häbi ots, kui see eurooplasele üle jõu peaks käima.”⁴³

Kuna neegrid on kaugel valgete tasapinnast, on seega ka igati “loomulik”, et nendel on palju vähem õigusi. Eestlastest autorid ei näe seda lõhet lõplikuna – neegrid on põhimõtteliselt võimelised ka valgete tasandile jõudma – ent see võtab aega. “Loomulikult saavad kafrid aja jooksul tarvilikule kultuuri tasapinnale arenedes ikka enam ja enam õigusi, kuni nad lõpuks eurooplastega ühel tasemel seistes ja arvulises ülekaalus olles valitsuse võimu täiesti enda kätte saavad. Siis ei ole aga eurooplastel loomulikult nii head põlve Lõuna-Aafrikas kui praegu, kuid üks asi on enam kui kindel - selline asi ei juhtu kindlasti mitte niipea, võimalik, et isegi mitte käesoleval aastasajal.”⁴⁴

“Loomulikult ei saa muidugi nõuda ega tahta, et neeger kunagi peaks jõudma domineerivale seisukohale – aga inimväärsed eluvõimalused saavutab ta kord kindlasti.

⁴² Päevaleht. 8.07.1933.

⁴³ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 29-31.

Tuleviku otsustada jääb, kas neeger kunagi jõuab järele valgele tõule - või jääb ta päriselt alla valgele mehhaniseeritud tsivilisatsioonile, mis ka tema odavat lihastejõudu ei vajaks enam. Igal juhtumil peab ta selle vahemaa katma - jõudma järele valgetele enne kui tsivilisatsioon ta tulvab hoopis – kuna ta alles on rumal.⁴⁵

Neeger on nagu laps. “Praegu on kafritel ikka veel üldiselt lugupidamine valgete vastu Unioonis suur ja neil ei ole tahtmiski saada iseseisvust, sest juba nüüd on valgel mehel sageli küllalt tegemist mustade rahustamisega, kes kuuludes mitmesugustesse suguharudesse, peavad endid üksteise vaenlasiks ja tihtipeale kokku lähevad tühisemategi tüliasjade pärast. Mis siis veel juhtuks kui neil oleks iseseisvus, seda ei oskaks kujutada. Tuleksid vist tagasi sarnased ajad, kui tugevam suguharu hävitaks nõrgema.”⁴⁶ (Suure ilmasõja järgses maailmas ei hiilga see argument just liigse enesekriitikaga, tuletades meelde üht vanasõna pindudest ja palkidest...) Siiski lisab Linholm märksa kaaluma argumendi: “...ja loomulikult ei jätaks Euroopa suurriigid neid kuigi kaua oma peremeesteks juba seepärast, et kafrite kodumaa on rikkalikult õnnistatud loodusvaradega.”⁴⁷ Märkus annab selgelt mõista, et kafrid ise ei taipa ega peagi oma loodusvaradega midagi peale hakata.

[Pealegi on mustal mehel Lõuna-Aafrikas juba niigi võrdlemisi hea elu, vahel ehk paremgi, kui eurooplasi nii mõneski valgete riigis.] Ja mispärast peaks must mees tahtma enam, kui juba “*mlungu*” – valge hoolitseb, et tal oleks mõnus olemine ja elu. Nagu väikesele lapsele ei ole lubatud kõike, nii peab ka kafrile keelama nii mõndagi, juba ta enese huvides, sest on ju kaffer ikkagi ainult suur laps!⁴⁸

Nii tuleb neegrile tema enese huvides seadusega keelata alkoholi tarvitamist. “...sest kui mustale mehel seda lubada, siis ei jäta ta enne järgi kui viimane penn maha joodud ja siis läheb nende vahel tõeline sõda lahti, kus isegi surnuid ja haavatuid on. Joobnud neeger ei

⁴⁴ Päevaleht 8.07.1933.

⁴⁵ Välis-Eesti Almanak 07.1939. Lk. 205.

⁴⁶ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 33.

⁴⁷ Samas.

⁴⁸ Päevaleht 8.07.1933.

kohku tagasi ka valge ees ja tihti on viinastatud neegri ohver kas süütult tapetud valge ehk vägistatud valge naine. Vali trahv ootab neid, kes mustadele joovastavaid jooke müüva, kuid siin õitseb salamüük ja neeger saab ikkagi õige sagedasti ennast täis tõmmata.”⁴⁹

“[Meelelahutus] ergutab musta meest jõudsamale tööle iga päev all kaevandustes kui ta teab, et ülal *compoundis* ootab teda lõbus ajaviide.”⁵⁰ – Must mees on kui laps, keda tuleb “präänikuga” motiveerida.

“Tehes aga linnas monotoonset tööd, ei ole kafril oma looduslapsele omase ülevoolava energiaga midagi peale hakata ja seetõttu tekivad huligaanide banded, niinimetatud “*amalaitad*”, mistõttu vargusi ja isegi mõrtsukatöid on korda saadetud lisaks. Selle ülevoolava energia mujale juhtimiseks ja valgete julgeoleku kindlustamiseks on hakatud rajama mustadele spordivälju, kus nad siis tormata võivad. Samuti ergutatakse kafeid sagedamini tantsima omi võimsaid sõjatantse, et nad saaksid kuidagi end lõbustada.”⁵¹

Läbi eestikeelse trükisõna avanev pilt “kafrist”, neegrist, mustast kõneleb paternalistlikul toonil inimesest, kellel on valge tasandini tublisti arenguruumi. Musti nähakse kui endid aastatuhandete taguses ajas. Neeger on muretu looduslaps, kelle järele tuleb valvata (et nad omavahel kaklema ei tikuks), kellele tuleb “tema enda huvides” piiranguid sisse seada, kelle ülevoolavat energiat tuleb suunata jne. Siiski ei jää märkamatuks, et “üleannetu neegrilapse” ohjeldamine on paljuski “vanema” huvides. Toodud positiivsed isikuomadused (heasüdamlikkus, rõõmsameelsus, muretus, elurõõm jms) ei kujuta endast aga n-ö “võitjate” ja ühiskonnas läbilööjate, edukalt hakkama saajate karakteristikuid, kuuludes osalt stereotüüpsete feminiinsete omaduste hulka. Mustadele omistatavate omaduste pinnalt tuleneb igati loogiliselt nendega võimupositsioonide mittejagamine.

⁴⁹ Päevaleht. 1.07.1933.

⁵⁰ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk 54.

⁵¹ Samas. Lk. 22-23.

3.4. “Neegri” koht ühiskonnas

Ülaltoodust nähtub, et erinevatel põhjendustel on mustade roll valges Lõuna-Aafrika Unioonis täita väiksema vastutuskooomaga ülesandeid. Järgnevalt sellest, kuidas on see eestikeelses trükisõnas kajastunud. Lõuna-Aafrika unioonis elavate eestlaste eesmärgiks on oma kirjadega lisaks lihtsalt muljete edasiandmisele kaugelt maalt ka kasuliku ja hädatarviliku info jagamine potentsiaalsetele uutele eesti soost asukatele sellelt “kõikide võimaluste maalt”. Linholm jt kirjutavad aga, et esialgu on Eesti väljarändajate hulgas suhteliselt vähe neid suguvendi, kes praegu elavad või on kunagi elanud Lõuna-Aafrika Unioonis – “selles kauges kafrite kodus”.

“Põhjuseks on teatavasti asjaolu, et valgel lihttöölisel ei ole seal midagi peale hakata, sest must pärismaalane teeb oma vähenõudlikkusega võistluse võimatuks Pealegi maksab seal komme, et valge ei tohigi lihttööd teha juba prestiiži alalhoiu mõttes.”⁵²

“Õppinud tööline lisab siin peaaegu alati endale tegevusi, kuna õppimata töölisi palju pole ja sisse rännata neid ka ei lasta, sest selle jaoks on siin neeger. Õppimata valgele ei saaks ju niimoodi tasuda kui neegrile, sest viimane teenib 1/2 kuni kolm naela kuus, ühes söögi ja korteriga, mis on voodi ühiselumajas, niinimetatud *compound*, kuna valget niisugustel tingimustel juba seepärast tööle ei võeta, et tuleb neegrite ees valge respekti ikka teatud kõrgusel hoida.”⁵³ Samas tekstis lisatakse aga ka armulikult, et “ei või ju ka neegreid hoopis ilma teenistuseta jätta, sest on ju nemad pärismaalased ja seega õigustatud elama.”

“Siinsetest tööoludest juttu tehes võib märkida eelkõige seda, et linnast maale tööd otsima üksi valge tavaliselt ei lähe, sest maal on tööliseks neeger. Tööd küllalt on Johannesburgis veel mehaanikuil ja elektrikuil. Aga need olgu ka täiesti väljaõppinud mehed, mitte aga poolikute teadmistega või isehakanud, sest niisugused võistleb kohe surnuks neeger, tehes nende tööd palju odavamalt.”⁵⁴

Sellega hoiatatakse Eestist tulevaid suguvendi, et nood, olemata väljaõppinud spetsialistid hea õnne peale välja ei läheks. Neegri koht tuleb välja pigem teisejärgulisena,

⁵² Välis-Eesti Almanak 1.1934. Lk. 7-8.

⁵³ Päevaleht 10.06.1931.

⁵⁴ Välis-Eesti Almanak 08.1939. Lk. 230.

põhjendusena. Vaatenurk on selgelt valge mehe oma, kellele on ka tekst suunatud. Selles kontekstis ei räägita neegrist mitte antropoloogilise huvi rahuldamiseks ja info jagamiseks neist, vaid ainult selles tähenduses, kuivõrd seda on valgele mehele tema enda huvides kasulik teada.

Olukirjeldavalt, kuid siiski buuride vaatenurgast, on järgmised mõtteavaldused:

“Nende käsi käib selle [lambakasvatamise] juures ju väga hästi, sest ühelgi “baasil” (härrasel) ei tarvitse teha kehalikku tööd, see jääb hotentottide teha, nagu terves Lõuna-Aafrikas peetakse käsitööd valgele häbistavaks.”⁵⁵

/.../ “Köögi-kafri-keeleks” nimetatakse seda vististi põhjusel, et köögi- ja toapoisteks [afrikaaneritele] on olnud ikka kaffer ja see amet on unioonis vanem kui ükski teine tööala.”⁵⁶

Ühe afrikaaneri vaatenurgast on mustad oma lihttööd tehes koguni õnnelikud. Kaul-Andrus Kadak kirjeldab dialoogi, mis tekkis sellest, et tema ise oma kingi viksib. Afrikaanerist vestluskaaslane imestas: “Teie ise! Lõuna-Aafrikas valge oma jalanõusid ise ei puhasta, seda teeb must – “ “Ma usun seda, aga mul on minu varasema elu harjumused endiselt küljes.” “Selliste harjumustega võite puudutada musta teenija eneseuhkust, andes mõista nagu teie ei usaldaks teda ja tema olekut. Kingi puhastavad mustad suure hoole ja andumusega.”⁵⁷

See mõtteavaldus on toodud ära kajastamiseks afrikaaneri suhtumist, autor ise tundis selle suhtes võõristust.

Andumus ja hool lihtsa töö tegemisel näib olevat ka selle liigist. Ainsana eestlastest kirjeldab neegri tööolusid lähemalt ja üsna tumedates värvides Padva: “...Tööliste enamus [kullakaevanduses] koosneb neegritest, kes on ametlikult “vabad palgatöölised”, kuid tegelikult orjad, kelle “vabadus” seisneb ainult selles, et nad võivad näljasurma asemel

⁵⁵ Päevaleht. 27.02.1927.

⁵⁶ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal.... Lk. 28.

⁵⁷ K-A. Kadak. Mitme taeva all.... Lk. 218-219.

valida töö. Valged kümnikud valvavad, et harimatud neegrid oma tööd teeksid korralikult ja piitsa tarvitamine pole sugugi haruldane nähtus.⁵⁸

Neeger teeb lihtsat tööd. See on nii enesestmõistetav, et vaja isegi eraldi märkimist, tulles välja pigem muust kontekstist, jutu seest. Ka Padva emotsionaalse kommentaari rõhuasetus ei ole mõeldud niivõrd neegri rolli kirjeldamiseks ja selle küsimuse alla seadmises, vaid viitab nende halvale kohtlemisele.

Tsivilisatsioon versus "õilis metslane"

Ühest küljest on "kafrid" oma koha ühiskonnas leidnud, tehes madalapalgalist lihtsat tööd. Hoolimata valitsenud režiimist, oli Lõuna-Aafrika Uniooni mustadel võrdlemisi hea elu, võrreldes neegrtega nii mõnelgi pool mujal Mustal Mandril. Teisest küljest olid nad selles valges ühiskonnas siiski võõrkehad. Lõuna-Aafrika pärismaalaste tsiviliseerimise ja n-ö valgesse ühiskonda integreerimise osas valitseb suhtumistes mõningane ambivalentsus. Ühtepidi nähakse "kultuuritungla" kandmist tollesse kaugesse maailma nurka kiiduväärt ettevõtmisena:

"Üteldakse, et *Howick*-kosk kujutab enesest eesriiet tagamaa teatrile, kus valge mees nii palju on pidanud võideldes kaotama ja võtma, kandes kultuuritungalt pimedasse Aafrika sisemaale.⁵⁹ "...kuid valge mees jäi siiski võitjaks [Inglise-Suulu sõjas 1879] ja võidutäheks alustati kohe kultuuri levitamist mustade hulgas, parandades nende elujärge, õpetades tervishoidu ja kaitstes neid omavaheliste sõdade ja hävituste eest⁶⁰ "Jah, kuld! Ja imelik on mõelda, et kui seda kollast läikivat metalli siin poleks leitud [ja valget meest sellega ligi meelitanud], siis oleks see maa kindlasti veel praegu eelajaloolises järgus."⁶¹

Teisalt kumab läbi ka igatsus "kaotatud paradiisi" järele (sama autori, Linholmi poolt, kes ülaltoodud lõigus mustadele kultuuri toomist kiitis) "...asjaarmastajaile rõõmuks võib

⁵⁸ Päevaleht 5.09.1937.

⁵⁹ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 111.

⁶⁰ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 19-20.

⁶¹ Päevaleht. 13.04.1931.

kinnitada, et kõigile kultuuri edusammudele vaatamata on Aafrika mandril ikka veel piirkondi, kuhu valge mees seni pole veel saanud jalgagi, ja seal valitseb sarnane kaasakiskuv romantika ning müstilisus kui varemailgi ajal.⁶² Kohalikku elu kirjeldatakse idüllilisena, kus aafriklased “muretu loodust lapse elu elavad.”⁶³ Maalilisena nägi “mustade elu selle “primitiivses ümbruses” ka Kaul-Andrus Kadak, kes kauni looduse keskel olevatelt nõtketelt alasti tütarlastelt silmi pealt ei saanud.⁶⁴ Ei mingit jälge pimedusest, kuhu oleks vaja “kultuuritungalt” kanda.

Kahe suhtumise vahel ilmneb tugev vastuolu: tsiviliseeritud inimene oli valuliselt jagunenud iha vahel parandada metslase vigu ja iha vahel identifitseerida end nendega oma “kadunud paradiisi” otsinguis.⁶⁵ Selleks ajaperioodiks on “metslane” Lääne kultuuriruumis ka minetanud tingimusteta negatiivse tähenduse, nii olid toleaeagsed mitmed kunstnikud – Gauguin, Matisse, Picasso jt lummatud “tsivilisatsiooni poolt rikkumata loodust lapse” temaatikast. Ka kohalikust kirjasõnast kumab lummust ja kadedust mustade üle, kes kogu taandatuses juures näivad ometi palju vabamad ja rõõmsamad kui nende isandad.⁶⁶

Kolmandaks, ja esimesele punktile lausa vastu minnes ning teist punkti edasi arendades selgub, et valge mehe poolt toodud tsivilisatsioon neegrile koguni halvasti mõjub. “Tsivilisatsioonist eemal, oma kraalis elutsev kaffer on loomult heasüdamlik ja aus mees. Olen rännakul olles tihti oma asjad päevaks otsaks metsas laokile jätnud ja tagasi tülles jälle kõik puutumatu eest leidnud. Katsu seda linnas teha - pole rohkem kui paar minutit tarvis ja juba ongi mõni asi ära auranud. Tsiviliseeritud kaffer valetab ja varastab kui harakas ning on äärmiselt laisk. Linholm leiab koguni, et mustale võiks tema isade usu alles jätta ja mitte mõnd muud peale sundida, tuues näiteks, kuidas neegrid misjonimajas ainult logeivad, sest nende eest hoolitsetakse seal ja neil polevatki tarvis midagi teha.”⁶⁷

⁶² A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 104-105.

⁶³ Samas. Lk. 31-32.

⁶⁴ K-A. Kadak. Mitme taeva all... Lk. 230.

⁶⁵ J. N. Pieterse. White on Black... P. 37-38.

⁶⁶ Vt lähemalt. V.A. February. Mind your color... P. 60.

⁶⁷ A. A. Linholm. Päikeseküllasel kullamaal... Lk. 24-26.

Siinkohal ei ole ilmselt tsivilisatsioon see, mis “kafrile” demoraliseerivat mõju avaldab, valetama, varastama ja logelema sunnib, vaid järsk lahtirebimine oma loomulikust keskkonnast ja arengust, “looduslapse” paigutamine valgele mehele sobivasse rolli. Nii mõnedki “kafrid” püüavad ka võrdselt valgetega nende maailmas navigeerida. Kuid viimased on sinnamaani jõudnud n-ö loomuliku arengu käigus ja omavad kümnete põlvkondade tagusesse aega ulutuvat pagasit. “Üheainsa hüppega arvab meie mustanahaline kaasinimene enda olevat jõudnud valge vaimuinimesega samale tasemele tunnustamata, et oma sisimas olemuses peidab ta endiselt üsna oluliselt seda, mis sinna on ladestunud sajandite vältel. Tema ei tea midagi ajaloost ega aegades küpsemisest.”⁶⁸ Selliste “kadaka-valgete”⁶⁹ kohta, kes püüavad olla valgemad kui valged ise, on Kadak lisanud veelgi: “Kesklinna tänavail hakkas vahetevahel silma moodsalt rietatud musti, prillid ninal, täitesulepea rinnataskus ja portfelli professorliku nurga all kaenlas. Need olid intellektuaalsed mustad, kes olid lõpetanud keskkooli või ülikooli. Selline must haritlane peab igasuguse kehalise töö ja teenistuse endale alandavaks, sest tema on intellektuaalne inimene, nagu tähendas keegi must mees dr. A. Schweitzerile, keeldudes mingit kehalist tööd sisaldava käsu täitmist. “Teie olete õnnelik inimene,” ütelnud dr. Schweitzer. “Mina olen oma elupäevad püüdnud saada intellektuaalseks inimeseks.”⁷⁰

Valitseb vastuoluline suhtumine: ühest küljest on valge mees kandnud “valgusetungalt” pimedasse Aafrikasse. Teisest küljest mõjub tsivilisatsioon neile koguni halvasti, paremal juhul tehes need “portfelli professorliku nurga all kaenlas kandvad” mustad valge mehe silmis naeruväärseks, halvimal juhul soodustades kriminogeenset käitumist.

Nii kahtleb Kadak Lääne tsivilisatsioonis kui ainuvõimalikus tões: “Vabana euroopalikust, ameerikalikust ja nõukogudelikust neurootilisest närvitsemisest ühenduses heaolu- ja tarbimisvarade soetamisega levib võrreldes valgete automaatidega musta inimese olemusest sügavat sisemist rahu. Maailm industrialiseerib ja urbaniseerub ning sama arengu osaliseks on eurooplaste “õnnistusena” ka Lõuna-Aafrika. Selle lamestava protsessi ohvriks on ka linna asunud bantu suguharude liikmed. Kraalide ja külade primitiivseis oludes aga leiame endist võltsimatut elurõõmu, reipust, heatahtlikkust ja abivalmidust, mis

⁶⁸ K-A. Kadak. Mitme taeva all... P. 221.

⁶⁹ Vihje eestlastest kadaka-sakslastele.

⁷⁰ K-A. Kadak. Mitme taeva all... Lk. 221.

on julgustavaks ja karastavaks nähteks ajal, kus tehniline ratsionaliseerimine ning võiduajamine on saanud suure osas inimkonna ebajumalaks. Läänes eraviisiline, Idas riiklik normide täitmine ja võiduajamine.⁷¹

Esitatud seisukoht jätab ruumi ka “bantude” teistsugusele arenguteele. Lääne ühiskond, pidades silmas kesk- ja kõrgklassi, kuhu arvamusiidrid kuuluvad, on saavutanud teatava materiaalse heaolu taseme. Kuigi viimasest on vaevalt võimalik küllastuda, väärtustub teatud astmele jõudes hoopis miski, mida ei saa mõõta rahas. Valge mees, kes on hurjutanud neegrit tolle niisama kookospalmi all lamamise ja logelemise pärast⁷², manitsedes, et too peaks enne palehigis tööd tegema... eesmärgiga lõpuks ikkagi sama puu alla puhkama heita, on nüüd viimaks ise igatsetud puhkuseeni jõudnud. Tahtmatult võib sihi poole pürgimise käigus elurõõmu kaotanud valgel tekkida mõte: “Loomusunniliselt jääb must rass valge tsivilisatsiooni väravate ette segaduses ja tõrkumises kaaluma, kas neist väravaist sisseminek avab tee alguse suurema elurõõmu suunas või lõpeb see tee ummikusse, nagu see näib toimuvat valge inimesega...”⁷³

⁷¹ K-A. Kadak. Mitme taeva all... Lk. 248.

⁷² Antagu siinkohal töö autorile andeks ühele anekdoodile viitamine. Ent see lugu (kuigi põhineb samuti stereotüüpidel) kõneleb nii mõndagi kahe erineva maailma väärtustest.

⁷³ K-A. Kadak. Mitme taeva all. Kirjastus Välis-Eesti & EMP Stockholm. 1974. Lk. 248.

Lõppsõna

Mustanahalistega seotud negatiivsete representatsioonide ja stereotüüpide juured asuvad sügaval ajaloos. Tõlgendades piiblit analoogselt sajandi(te) taguste mõtlejatega, võib koguni öelda: aegade alguses. Ajaloo areeni ja inimeste mentaliteeti on lisaks viidatud loole läbinud ka hulgaliselt teisi mustanahaliste kohta käivaid teooriaid ja müütilisi ettekujutusi. Oluline on sealjuures asjaolu, et uued pealetulevad mõttevoolud ei tähendanud, et mustanahalistes – stereotüüpide objektides oleksid toimunud mingid muutused. Viimased leidsid aset nende omistajatega – valgetega, kes on läbi sajandite rakendanud stereotüüpseid ettekujutusi ning nende pinnalt arendanud rassilisi teooriaid oma hegemoonia õigustamiseks; seda alates orjakaubandusest, mida põhjendati piibliloost tuleneva needusega, kuni apartheidini, mil mustanahalised olid surutud ühiskonna marginaalsetesse kihtidesse, mis “tulenes” loogiliselt nende “primitiivsest ja lapsemeelsest” loomusest. Stereotüüpsetele ettekujutustele sekundeeris ka tegelik elu: madalal positsioonil oleval “neegril” oli enesele kõrge koha väljavõitlemine raskendatud – seega polnud võimalik ettekujutust kummutada. Lääne maailma mustanahalisi käsitlev diskursus oli konstrueerinud reaalsuse, mille pinnalt näis mustade asumine inimrasside hierarhias kõige madamal astmel *loomulikuna*. Sel kombel sai võimalikuks ka sellise režiimi nagu apartheid pinnale kerkimine ja püsima jäämine aastakümneteks.

Apartheid ei ole ainult Lõuna-Aafrika Uniooni/Vabariigi probleem, mille eest võib lugeda vastutavaks loetud arvu afrikaaneritest poliitikuid. Vaadates seda režiimi sel kombel, tähendaks näha ja tunnistada ainult jäämäe veepealse osa olemasolu. Apartheidi kujunemisele aitasid kaasa *kogu* Lääne kulutuuriuumis sajandite jooksul toimunud arengud ja mõttesuundumused. Stereotüübid ja negatiivsed ettekujutused endast erinevate gruppide ja nähtuste kohta, mis pealispindsel vaatlemisel võivad tunduda lihtsalt huvitavad, on inimloomuse probleem. Kui ei oleks olnud piibلیلugu, tulnuks see välja

mõelda; kui ei oleks olnud mustanahalisi, täitnuks enda identiteedi määratlemisel hädavajaliku enesele vastanduva “teise” rolli mingi kolmas inimgrupp.

Vaadates apartheidi kujunemisperioodi eestikeelset trükisõna, võib vahet teha kahte liiki rassiliste stereotüüpide ja representatsioonide avaldumisel. Esiteks need, mis tulenevad Lõuna-Aafrika Uniooni reaalsest elust, mida eestlane on lihtsalt kirjeldavalt edasi on andnud. Stereotüüp on norm – see on ühiskonda sügavalt sisse kinnistunud, olles midagi täiesti enesestmõistetavat. Kirjutades neegri marginaalsest kohast ühiskonnas, kajastatakse lihtsalt uniooni võimupositsioonidel olijate loodud reaalsust. Analoogseid mõtteavaldusi leiaks ilmselt hulgaliselt ka sama perioodi läti-, soome-, prantsuse- jne keelsest trükisõnast.

Teist liiki arvamused on huvipakkumad, kõneledes meile sellest, mida eestlane asjast arvab, tema mõttemaailmast ja suhtumisest. Ilmne on aga oma aja Lääne maailmas valitsevate mõttekäikude mõju. Afrikaanerite loodud vaimustust tekitanud ühiskonna taustal tundus ka eestlastest autoritele mustanahaliste koht ühiskonnas olevat paigas ja loomulikuna.

Summary

From Biblical Myth to Apartheid: representations and stereotypes about black race by example of South African Union

What is the connection between the Biblical story and apartheid? According to the story, Noa cursed his grandchild Canaan, Ham's youngest son, to be the servant of servants. Since Ham's descendants were to be ancestors of Africans, a connection was derived between black race and slavery. During the slave-trade period Ham's or Canaan's curse was the most popular argument to justify this policy that otherwise would have contradicted with Christian moral. This story has had enormous impact on the discourse about black race, attributing them the lowest position in human-hierarchy. There have been a lot of other myths, images, stereotypes, negative attitudes and even scientific theories about the inferiority of the black race. Stereotyping and creation negative images about black people has guided toward certain treatment of them. Seeing blacks as childish and immature gave the white man a justification to "lead and govern" them during the colonial period - so called "white man's burden" which gave colonialism a noble and heroic impression.

The purpose of this paper is to analyse how, by means of Western discourse about black race (from the first social representations until apartheid) has constructed a reality of racial inequality. What is the relation of ideas, stereotypes, theories and reality? This discourse (from the Biblical myth) can be seen as the prehistory of apartheid – cruel reality of the 20th century South-African Republic. Apartheid is a policy that governed relations between South Africa's white minority and non-white majority and sanctioned racial segregation and political and economic discrimination against nonwhites. It can be said that the roots of apartheid are deep in history (both European and South-African). In that sense this thesis tries to open this episode of history by means of Western thought and mentality. During the centuries certain images were deliberately developed of blacks and "coloured" – they were depicted as immature, childish and comic people, laugh-objects. So, it seemed to afrikaners (white Dutch descents) quite natural not to share power positions with them and having them as servants or "slaves" basically.

This paper is based on the idea, that social reality is constructed by human-beings and social groups. Social reality does not change – explanations, attitudes, images etc do. What has changed during the last one thousand years are the images about the black race, not the black race itself. The content of hierarchical relations is derived from the laws of society, not from the laws of nature. Western world has seen itself as a norm from which “others” more or less deviate. It had opposed itself to “uncivilised” world. In order to justify certain treatment towards “undeveloped barbarians”, Western civilisation has promoted certain ideologies and theories, from religious to scientific.

This this also observes Estonian printed media from apartheid formation period; how were the representations and stereotypes about black race were reflected? The inferior social status of the black in South-African Union was viewed as natural. The Estonians were influenced by Western ideas.

Kasutatud allikad ja kirjandus

I Publitseeritud allikmaterjalid

Memuaarid ja kirjad

Kadak, Kaul-Andrus. Mitme taeva all. Kirjastus Välis-Eesti & EMP Stockholm. 1974.

Leies, Georgi. Lõuna-Aafrika tänapäevast // Välis-Eesti Alamanak 08. 1939.

Leies, Georgi. Teekond mustade mandril // Välis-Eesti Alamanak. 12. 1937.

Linholm, Artur A. Päikeseküllasel kullamaal (Lõuna-Aafrikas). Tallinna Eesti kirjastusühisus. 1933.

Linholm, Artur Aleksander. Elu-ja töövõimalused Lõuna-Aafrika Unioonis // Välis-Eesti Alamanak 1.1934.

Linholm, Artur Aleksander. Kirjad Lõuna-Aafrikast // Päevaleht. 13.04.1931.

Linholm, Artur Aleksander. Kirjad Lõuna-Aafrikast // Päevaleht 10.06.1931.

Linholm, Artur Aleksander. Kirjad Lõuna-Aafrikast // Päevaleht 29.06.1933.

Linholm, Artur Aleksander. Kirjad Lõuna-Aafrikast // Päevaleht 08.07.1933.

Lätti, Richard. Kiri Lõuna-Aafrika farmerite elust // Välis-Eesti Alamanak. 05. 1936.

Lätti, Arnold. Lõuna-Aafrika iseloomustusi // Välis-Eesti Alamanak 12. 1938.

Padva, Vladimir. Nii elatakse Lõuna-Aafrikas // Päevaleht 5.09.1937.

Paulus, K. A. Mustade saatusest valgete maal // Välis-Eesti Alamanak. 07.1939.

Popoff, George. Kuld ja "prosperity" Lõuna-Aafrikas // Päevaleht 18.09.1933.

Lõuna-Aafrika - Uus Ameerika Maa, millele ennustatakse suurt tulevikku // Päevaleht, 27.02.1927.

II Kirjandus

Käsikirjalised uurimused

Aus, Nele. Aafrika ja aafrikased Eesti varasemas kirjasõnas. Stereotüüpide kujunemine. Diplomitöö. Tartu 1993.

Publitseeritud uurimused ja artiklid

Allport, Gordon W. *The Nature of Prejudice*. New York 1958.

Augoustinos, Martha; Walker, Ian. *Social Cognition. An Integrated Introduction*. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi. 1995.

Beinart, William. *Twentieth-Century South-Africa*. Oxford University Press. 1994.

Berger, Peter L; Luckmann, Thomas. *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books. 1967.

Biddiss, Michael D. *Father of Racist Ideology. The Social and Political Thought of Count Gobineau*. New York 1970.

Brink, André. *Reinventig a Continent: Writing & Politics in South-Africa 1982-1995*. London 1996.

Cilliers, S. P. *The Coloureds of SA: A Factual Survey*. Cape Town: Banier. 1963.

Curtin, Philip D. *The image of Africa British Ideas and Action 1780-1850*. The Universtity of Wisconsin Press Madison. 1964.

Dates, Janette L; Barlow, William. *Split Image. African Americans in the Mass Media*. Howard University Press Washington D.C. 1990.

Davenport, T.R.H. *South Africa: A Modern History*. The Macmillan Press Ltd. 1977.

Debrunner, Hans W. *Presence and Prestige: Africans in Europe. A History of Africans in Europe before 1918*. Basler Afrika Bibliographien 1979.

Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press. 1967.

February, Vernie A. Mind your color. The “colored” stereotype in South African literature. Kegan Paul International Ltd, London ja Boston. 1981.

Fenton, Steve. Ethnicity. Racism, Class and Culture. Rowman & Littlefield Publishers. Inc. Lanham – Boulder – New York 1999.

Fiske, Susan T; Taylor, Shelley E. Social Cognition 2nd Ed. McGraw-Hill Inc. Social Cognition International Edition. 1991.

Francis, Emerich. K. Interethnic Relations: An essay in Sociological Theory. Elsevier Scientific Publishing Co. New York 1976.

Gerrits, André; Adler, Nanci. Stereotypes and Myths in East Central Europe // Vampires Unstaked. National Images. Amsterdam. 1994.

Gilman, Sander L. On Blackness without Blacks: Essays on the Image of the lack in Germany. G.K.Hall and Co. Boston, Massachusetts. 1982.

Glynn, Carroll J; Herbst, Susan; O’Keefe, Garret J; Shapiro, Robert Y. Public Opinion. Westview Press. 1999.

Gobineau, Joseph-Arthur, Compte de. Essai sur l’inégalité des races humaines. Vol. 1. Paris 1853.

Harlow, V; Chilver, E.M. History of East Africa. Oxford. 1965.

Hiiemaa, Karin. Eestlaste etnilisest mälust Lõuna-Aafrika näite põhjal // Kultuur ja mälu: konverentsi materjale. Tartu. 2001.

Hogg, Michael A; Abrams, Dominic. Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes. New York: Routledge. 1988.

Kivisto, Peter. Americans All. Race and Ethnic Relations in Historical, Structural, and Comparative Perspectives. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California. 1995.

Klaassen, Olaf-Mihkel. Eesti suhetest Lõuna-Aafrika Uniooniga aastail 1918-1940. // Kleio nr 4. Ajaloo ajakiri. Tartu 1991.

Linville, P.W; Jones, E.E. Polarized appraisals of outgroup members // Journal of Personality and Social Psychology. 38. 1980.

Lippmann, Walter. Public Opinion. New York 1965.

- MacDonald, R. H. *The Language of Empire. Myths and Metaphors of Popular Imperialism 1880-1918.* Manchester University Press. 1994.
- Marks, Shula. Bold, Thievish, and not to be trusted: Racial Stereotypes in South Africa in Historical Perspective // *History Today.* 08. 1981.
- Mbaekwe, Iheany J.S. *The Images of Africa in Sweden before 1914.* Lund 1979.
- Nisbett, Richard E. The use of statistical heuristics in everyday inductive reasoning // *Psychological Review.* 90. 1983.
- Pieterse, Jan Nederveen. *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture.* Yale University Press. 1992.
- Poliakov, Léon. *The Aryan myth: a history of racist and nationalist ideas in Europe.* New York: Barnes & Noble Books. 1996.
- Russel, Burton. *The Prince of Darkness. Radical Evil and the Power of Good in History* Jeffrey. Ithaca, New York 1988.
- Siiraja, Mart. Lõuna-Aafrika Vabariik: hüvasti apartheid // *Postimees* 11. märts 1994.
- Schiff, Ben. *The Africaners after Apartheid* // *Current History.* May 1996.
- Snyder, Mark; Tanke, Elizabeth; Berscheid, Ellen. Social perception and Interpersonal Behaviour: On the Self-fulfilling Nature of Social Stereotypes // *Journal of Experimental Social Psychology* 11. 1977.
- Stepen, Nancy. *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960.* The Macmillan Press Ltd. 1982.
- Tajfel, Henry. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology.* Cambridge University Press. 1981.
- Tajfel, Henry; Sheikh, Anees A; Gardner, R. C. Content of stereotypes and the inference of similarity between members of stereotyped groups // *Acta Psychologica.* 22. 1964.
- Tajfel, Henry; Wilkes, A.L. Classification and qualitative judgement // *British Journal of Psychology.* 54. 1963.
- Welsh, Frank. *A History of South Africa.* HarperCollins Publishers. 1998.

Winant, Howard. Race and Race Theory // Annual Review of Sociology. 26. 2000.

Young, Robert. White Mythologies. Writing History and the West. Routledge. London and New York. 1990.

III Perioodika

Päevaleht 1927.

Päevaleht 1931.

Päevaleht 1933.

Päevaleht 1937.

Välis-Eesti Alamanak 1934.

Välis-Eesti Alamanak 1936.

Välis-Eesti Alamanak 1937.

Välis-Eesti Alamanak 1938.

Välis-Eesti Alamanak 1939.

IV Käsiraamatud

Encyclopædia Britannica 2002. Deluxe Edition CD-ROM.

Harding, John. International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 15. New York-Condon. 1972.

Tehodorson, G. and A. The Modern Dictionary of Sociology. New York. 1969.